

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра педагогіки та психології, факультет № 3

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

до семінарських занять
із навчальної дисципліни

«Основи соціальної роботи з дітьми»

вибіркових компонент

освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Психологія (психолог ювенальної превенції)

за спеціальністю - **053 Психологія**

Харків 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 21.12.2023 № 11

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 3
Протокол від 20.12.2023 № 13

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін ХНУВС
Протокол від 21.12.2023 № 11

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та психології (Протокол від 14.12.2023 № 20)

Розробник:

старший викладач кафедри педагогіки та психології, кандидат педагогічних наук факультету № 3 ХНУВС Червоний П.Д.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри соціальної психології ХДАК, кандидат психологічних наук, доцент Віденєєв І.О.
2. Кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 ХНУВС Харченко С.В.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни					Вид контролю
	Всього	з них:				
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	
Семестр № 6						
Тема № 1. Соціальна педагогіка як наука	6	2	2			2
Тема № 2. Засади профілактичної діяльності поліції.	8	2	2			4
Тема № 3. Особливості профілактичної роботи органів і служб у справах дітей.	10	2	2			6
Тема № 4. Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи. Насильство та жорстоке поводження щодо дітей.	8	2	2			4
Тема № 5. Психологічний портрет неповнолітнього кривдника та особливості виявлення жорстокого поводження стосовно дитини.	10	2	2			6
Тема № 6. Педагогічна робота з «дітьми вулиці».	8	2	2			4
Тема № 7. Діти «групи ризику».	8	2	2			4
Тема № 8. Форми профілактики девіантної поведінки дітей.	14	4	4			6
Тема № 9. Профілактично-виховна робота з дітьми: сутність, зміст, напрями.	8	2	2			4
Тема № 10. Методи, прийоми та форми профілактично-виховної роботи з дітьми.	6	2	2			2
Тема № 11. Соціально-педагогічна профілактика агресивної поведінки дітей.	14	4	4			6
Тема № 12. Попередження руйнівних форм поведінки дітей і молоді: вандалізму, графіті та ін.	10	2	2			6
Тема № 13. Соціальний патронаж обдарованих дітей.	10	2	2			6
Всього за семестр	120	30	30			60

2. Методичні вказівки до семінарських занять

Тема № 1: СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ЯК НАУКА

Семінарське заняття. Соціальна педагогіка як наука

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про сутність соціальної педагогіки, предмет, цілі, завдання та її місце в загальній системі педагогічної науки.

Кількість годин – 2

Навчальні питання:

1. Історія виникнення соціальної педагогіки.
2. Предмет та завдання соціальної педагогіки.
3. Функції соціальної педагогіки
4. Основні категорії соціальної педагогіки.

Методичні вказівки

Відповідаючи на **перше питання** «Історія виникнення соціальної педагогіки» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що соціальна педагогіка як відносно молода галузь гуманітарного знання сформувалася на початку ХХ ст. Соціальна педагогіка виникла на стику двох наук - педагогіки і соціології. Тому вона як самостійна наука відноситься до числа інтегративних наук, що несуть в собі певну сукупність знань педагогіки і соціології.

Термін “соціальна педагогіка” був запропонований А. Дістервегом, хоча, на думку деяких вчених, першим цей термін використав Карл Магер, німецький просвітник, який спеціально досліджував соціальні аспекти освіти й виховання. Переважна більшість дослідників пов’язують її з ім’ям німецького філософа Пауля Наторпа, який у 1899 р. у книзі «Соціальна педагогіка. Теорія виховання волі на основі спільності» предметом соціальної педагогіки окреслив «соціальні умови освіти й освітні умови соціального життя». Ґрунтуючись на ідеях відомих німецьких педагогів Адольфа Дістервега та Йоганна Генріха Песталоцці, він акцентував увагу на тому, що теорія виховання має врахувати передумови життя особистості в спільноті, при цьому мова йде не лише про стосунки між окремими людьми, а про людську спільність в її різноманітних формах, починаючи із сім’ї до громади та держави. За твердженням П. Наторпа, «поняття соціальної педагогіки означає визнання того факту, що виховання індивіда у всіх відношеннях зумовлене соціальними причинами, так само, як з іншого боку надання людиноорієнтованої спрямованості суспільного життя залежить від відповідного цій спрямованості виховання осіб, які мають брати участь у цьому житті».

Передумови виникнення СП.

Засновники соціальної педагогіки Г. Ноль і Г. Боймер.

У Росії СП зародилась в к.ХІХ ст.. й досягла певного розвитку в 20-х р. ХХ ст.. в працях С.Т. Шацького.

За кордоном теоретичні розробки відроджуються раніше, в 50-60 рр. в Німеччині. Науковці української школи соціальної педагогіки ще більш неоднозначні у визначеннях соціальної педагогіки.

І. Зверєва, яка одна з перших в Україні дала визначення соціальної

педагогіки, наразі розглядає її як науку про закономірності й механізми становлення й розвитку особистості в процесі освіти та виховання в різних соціальних інститутах.

В Україні соціальна педагогіка була введена імперативно “зверху” і з самого початку стала розвиватися як відгалуження педагогічної науки.

Відповідаючи на **друге питання** «Предмет та завдання соціальної педагогіки» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що засновники СП Г. Ноль і Г. Боймер, які предметом дослідження СП вважали соціальну допомогу осиротілим дітям та профілактику правопорушень. Принципіально інакше визначив предмет СП німецький вчений Пауль Наторп. Він вважав, що СП досліджує проблему інтеграції виховних сил суспільства з метою підвищення культурного рівня народу. Таке визначення в достатній мірі відповідає соціальному заказу нового часу і дозволяє розглядати СП як галузь знань про виховання людини протягом всього життя.

На підставі цього можна вважати, що **предмет соціальної педагогіки** - це соціальне навчання, соціальне виховання і соціальний розвиток як реальний цілісний соціально-педагогічний процес, цілеспрямовано організований у соціумі і, зокрема, у спеціальних соціальних інститутах (сім'ї, освітніх та культурно-виховних закладах, громадських організаціях), в соціально значимій діяльності і соціальних відносинах, спрямований на забезпечення (дозвіл проблем) соціалізації особистості.

Соціальна педагогіка - це наука, що вивчає закономірності та перспективи розвитку соціально-педагогічного процесу (соціального навчання, соціального виховання і соціального розвитку) протягом усього життя людини в інтересах її соціалізації в різних умовах соціуму.

Мета соціальної педагогіки – вивчення освітньо-виховного потенціалу суспільства, способів педагогізації соціального середовища для більш успішної соціалізації і розвитку особистості усього життя.

Суб'єктом соціальної педагогіки є не лише сама людина, а людина у середовищі, у взаємодії з різними інститутами (сім'єю, дошкільним закладом,

школою, підлітковими чи молодіжними об'єднаннями, закладами культури і спорту).

Відповідаючи на **третє питання** «Функції соціальної педагогіки» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що В узагальненому вигляді їх можна сформулювати так:

дослідницька; проектна; доброчинна; кореагуючо-координаційна; пропагандистська; виховна; соціально-правова; соціально-реабілітаційна.

Дослідницька передбачає вивчення та узагальнення як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду вирішення проблем соціалізації. Дослідження можливостей застосування його в конкретний час у конкретних умовах.

Проектна зводиться, з одного боку, до проектування ефективних моделей соціалізації з відповідною системою стратегій, тактик, методик та технологій соціальної роботи, а, з іншого, до вироблення у соціальних педагогів умінь прогнозування розвитку процесів соціалізації.

Доброчинна полягає в організації надання духовної та матеріальної підтримки як окремим особам, так і певним групам населення, які потрапили в біду, або які з інших причин гостро потребують цього.

Корегуючо-координаційна забезпечує вироблення вмінь визначення, врахування та цілеспрямовання різноманітних соціальних впливів у процесі соціалізації як окремої особистості, так і цілих груп людей.

Пропагандистська передбачає пропаганду не лише актуального досвіду соціалізації, а й соціальної політики держави, завдань соціалізації, які перебувають у центрі уваги світового співтовариства.

Виховна означає діяльність соціальних педагогів та соціальних працівників з метою вироблення в об'єктів соціалізації внутрішньої готовності до нормалізації процесу власної соціалізації.

Соціально-правова – створення органами влади правової бази процесів соціалізації різновікових та різносутнісних груп населення країни, вивчення, пропаганда та використання цих основ.

Соціально-реабілітаційна зводиться до виховної та освітньої роботи з дітьми та підлітками-інвалідами. Така робота, як правило, лягає на плечі соціального педагога.

Відповідаючи на **четверте питання** «Основні категорії соціальної педагогіки» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що кожна наукова дисципліна має свій тезаурус – понятійно-категоріальний апарат, яким вона послугується в певній галузі суспільної практики. Соціальна педагогіка наповнює специфічним контекстом, конкретизуючи сферу свого предмета дослідження.

До числа основних інтегративних соціально-педагогічних понять можна впершу чергу, віднести категорію **«соціальне виховання»**. Воно розуміється як створення умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій.

Соціальна педагогіка, базуючись на цьому визначенні, розглядає **соціальне середовище** – як сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інститути, соціальні групи) що впливають на її свідомість та поведінку.

Соціалізація особистості невід'ємна від соціального середовища. Воно охоплює людину від моменту її народження і впливає на неї до самої смерті.

Засновником включення в гуманітарні науки терміну "соціалізація" є американський соціолог **Франклін Генрі Гіддінгс** (1855-1931), який у своїй роботі "Теорія соціалізації" вжив його в значенні, близькому до сучасного, - "розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовка людського матеріалу до соціального життя".

Соціалізація – це процес входження індивіда в суспільство, в ході якого він засвоює соціальний досвід, норми, цінності, соціальні ролі необхідні для життя в суспільстві.

Теми рефератів

1. Основні категорії соціальної педагогіки.
2. Об'єкти і суб'єкти соціально-педагогічної діяльності.
3. Спеціалізація соціального педагога.
4. Установи роботи соціального педагога.

Література:

Основна: 3,4,5,6,7,8,9,10

Допоміжна: 10,16,17,18,19,20, 26, 27, 28

Тема № 2: ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ.

Семінарське заняття. Засади профілактичної діяльності поліції.

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про засади профілактичної діяльності поліції.

Кількість годин – 2

Навчальні питання:

1. Об'єкти і суб'єкти соціально-педагогічної діяльності.
2. Нормативно-правове забезпечення захисту прав дітей в Україні.
3. Міжнародно-правові основи профілактичної діяльності поліції щодо профілактики правопорушень дітей.
4. Організація діяльності підрозділів ювенальної превенції щодо профілактики правопорушень дітей.

Методичні вказівки

Відповідаючи на **перше питання** «Об'єкти і суб'єкти соціально-педагогічної діяльності» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що під соціально-педагогічною діяльністю розуміють діяльність, яка спрямована на вирішення задач соціального виховання і соціально-педагогічного захисту.

Об'єктом соціально-педагогічної діяльності (за А.Капською) виступають окремі особи чи соціальні групи, які потребують допомоги чи підтримки, діти, молодь та члени їх сімей.

Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності: органи державної влади, батьки, педагоги інші спеціалісти, суспільні і некомерційні організації.

Предметом соціально-педагогічної діяльності є професійна діяльність соціальних інститутів, державних і недержавних організацій, груп та окремих індивідів, що пов'язана із наданням допомоги особам чи групам людей щодо їх соціалізації, особливості впливу соціальних явищ, процесів та відносин на соціальне функціонування означених груп людей чи осіб.

Відповідаючи на **друге питання** «Нормативно-правове забезпечення захисту прав дітей в Україні» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що Пріоритетом соціальної політики в Україні є державна політика захисту прав дітей. Протягом останніх років головним напрямом її реалізації було забезпечення права дитини на виховання в сім'ї, реформування інтернатних закладів. Проте, явище соціального сирітства все ще залишається актуальним для країни. Щороку 10-12 тисяч дітей залишаються без батьківського піклування, зокрема через складні життєві обставини, безвідповідальне

ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, уживання батьками алкоголю, наркотичних засобів, а також через їх жорстоке поводження з дитиною.

Відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», в Україні для дітей, які опинилися у складаних життєвих обставинах, функціонують *заклади соціального захисту дітей*:

- притулки для дітей,
- центри соціально-психологічної реабілітації,
- соціально-реабілітаційні центри.

До спеціальних установ для дітей також належать приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України.

В Україні сформована широка сфера профілактики правопорушень серед неповнолітніх та дітей, але вона залишається, в основному, полем діяльності тільки силових структур. У ній мають брати участь усі державні органи, громадські формування і громадяни держави.

Відповідно, **профілактика правопорушень** – комплексне застосування компетентними суб'єктами загальних і спеціальних заходів, спрямованих на недопущення правопорушень та їх запобігання, ліквідацію причин та умов, що їх викликають.

Правовою основою діяльності правоохоронних органів в Україні щодо профілактики правопорушень дітей є відповідне національне законодавство. Слід зауважити, що в Україні проблеми профілактики правопорушень дітей регламентують нормативно-правові акти різної юридичної сили. Умовно їх можна класифікувати за **сімома рівнями**, виходячи з основного та значущого для практики критерію їхньої юридичної сили.

Перший рівень складає Конституція України.

Другий рівень становлять джерела міжнародного контексту. Деякі з них, які ратифіковані Верховною радою України мають обов'язковий характер, а інші – лише рекомендаційний.

Третій рівень представлений Кримінальним кодексом України, Кримінальним процесуальним Кодексом, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Цивільним Кодексом України; Сімейним Кодексом України та іншими. Законами України: «Про Національну поліцію», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та іншими законами.

Четвертий рівень складається із сукупності указів Президента України, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України. Такими є:

Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей»,

П'ятий рівень охоплює відомчі та міжвідомчі акти органів виконавчої влади (накази, інструкції, правила, положення та ін.).

Шостий рівень складають методичні рекомендації, тлумачення відомчого, судового характеру, зокрема:

Рекомендації до обладнання «зеленої кімнати», видані Міжнародним

жіночим правозахисним центром «Ла Страда – Україна» спільно з Харківським національним університетом внутрішніх справ та Одеським державним університетом;

Практичний досвід роботи спеціалістів спеціалізованих служб та партнерських організацій Київського міського центру соціальних служб для молоді.

Сьомий рівень утворюють джерела не нормативного, а навчального, консультативного характеру, що мають також характер науково-навчального роз'яснення. До них належать підручники, посібники, монографії, методичні рекомендації та інше. Їх не слід плутати з офіційними методичними рекомендаціями та роз'ясненнями нормативного напрямку.

Відповідаючи на **третє питання** «Міжнародно-правові основи профілактичної діяльності поліції щодо профілактики правопорушень дітей» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що діяльність правоохоронних органів у сфері забезпечення прав та профілактики правопорушень серед неповнолітніх – це специфічний вид соціальної діяльності, спрямованої на виявлення і усунення причин та умов вчинення неповнолітніми правопорушень, з метою зменшення кількості вчинених ними правопорушень та забезпечення захисту їхніх прав та законних інтересів.

Одним із шляхів покращання правових основ у сфері профілактики правопорушень та забезпечення захисту прав серед неповнолітніх в Україні є дослідження та використання міжнародно-правових стандартів профілактичної діяльності правоохоронних органів. Міжнародні стандарти забезпечення правоохоронними органами прав людини розглядаються переважно у контексті закріплених в міжнародних актах та інших міжнародних документах певних еталонів, норм, показників, до дотримання та досягнення яких заохочується або ж зобов'язується держава.

Джерела, в яких закріплюються норми права, що регулюють діяльність правоохоронних органів у сфері профілактики правопорушень та забезпечення захисту прав серед неповнолітніх, є дуже різноманітними. Важливу роль у регулюванні цієї діяльності відіграють міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною:

Відповідаючи на **четверте питання** «Організація діяльності підрозділів ювенальної превенції щодо профілактики правопорушень дітей» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що Заходи з профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень поділяються на *загальні та індивідуальні*.

Заходи *загальної профілактики* адміністративних і кримінальних правопорушень здійснюються на території обслуговування в навчальних закладах та за місцем проживання дітей.

Заходи *індивідуальної профілактики* здійснюються щодо конкретної дитини з метою попередження вчинення нею адміністративних та кримінальних правопорушень.

Заходи *індивідуальної профілактики здійснюються щодо дитини*, яка схильна до вчинення адміністративних правопорушень або вчинила кримінальне правопорушення, була засуджена до покарання, не пов'язаного з позбавленням

волі, звільнена зі спеціальної виховної установи.

Заходи індивідуальної профілактики спрямовані на особистість дитини, середовище, яке її формує, а також на умови, обставини та ситуації, що призводять до вчинення дитиною адміністративних і кримінальних правопорушень.

Ознайомлювальна бесіда - захід, від змісту і результатів якого залежить хід подальшої профілактичної роботи.

Попереджувальна бесіда - захід, який проводиться або за наявності фактів антигромадської поведінки дитини, узятій на профілактичний облік, або без будь-яких зовнішніх приводів, у порядку індивідуальної профілактики та має на меті здійснення контролю за поведінкою дитини, а також використовується для інформаційного забезпечення індивідуальної профілактики злочинної поведінки.

Виховна бесіда - захід, який за змістом, способами впливу на свідомість, почуття і волю дитини подібний до попереджувальної бесіди та проводиться у неофіційній обстановці.

Основні вимоги до заходів індивідуальної профілактики:

- суворе дотримання прав, основоположних свобод та законних інтересів дитини, законності при здійсненні заходів індивідуальної профілактики;
- своєчасність виявлення та усунення криміногенних чинників, що збільшують вірогідність повторного вчинення дитиною адміністративного або кримінального правопорушення;
- послідовність у проведенні заходів індивідуальної профілактики, інтенсивність яких повинна зростати або зменшуватися залежно від результатів.

План заходів індивідуальної профілактики повинен включати:

- порядок отримання повної інформації про дитину, виявлення всебічних даних про середовище, у якому проживає дитина;
- порядок реалізації заходів індивідуальної профілактики, а саме: проведення ознайомлювальних, попереджувальних, виховних бесід з дитиною, яка перебуває на профілактичному обліку, здійснення контролю за її поведінкою;

При здійсненні заходів індивідуальної профілактики працівник ювенальної превенції зобов'язаний:

- відвідувати дітей, які перебувають на профілактичних обліках органів внутрішніх справ, за місцем їх проживання, навчання, роботи;
- складати протоколи про адміністративні правопорушення, учинені дітьми;
- складати адміністративні протоколи стосовно дорослих осіб за вчинення ними адміністративних правопорушень, у тому числі щодо батьків, законних представників у разі вчинення адміністративних правопорушень дітьми, які не досягли віку адміністративної відповідальності;
- викликати дітей, їх батьків, законних представників під час провадження у справі про адміністративне правопорушення, учинене дитиною;
- отримувати в порядку, установленому законом, від підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності відомості, необхідні у зв'язку з провадженням у справі про адміністративне правопорушення;

- вносити відповідним органам влади, адміністраціям навчальних закладів, установ незалежно від форм власності обов'язкові для розгляду подання про необхідність усунення причин та умов, що призводять до вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень.

Загальний підхід до класифікації профілактичних заходів.

Класифікувати заходи загальної профілактики варто на загальні заходи профілактики злочинів та спеціальні заходи профілактики злочинів.

До заходів загальної профілактики правопорушень належать:

- кримінологічна експертиза;
- роз'яснення положень законодавства України;
- кримінологічне дослідження;
- профілактична перевірка;
- припис, постанова;
- інформування населення про стан правопорядку, засоби та методи захисту громадян і власності від правопорушень;
- профілактична допомога.

До заходів індивідуальної профілактики правопорушень слід віднести:

- профілактичну бесіду;
- роз'яснення законодавства;
- усне попередження про неприпустимість протиправних дій;
- офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї;
- офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки;
- профілактичний облік;
- адміністративний нагляд органів внутрішніх справ;
- соціальний патронаж осіб, які відбували покарання у вигляді обмеження волі або її позбавлення на певний строк.

Для систематичного і цілеспрямованого здійснення заходів індивідуальної профілактики щодо особи, поведінка якої свідчить про реальну можливість учинення нею правопорушення, така особа підлягає взяттю на профілактичний облік.

Теми рефератів

1. Нормативно-правове забезпечення захисту прав дітей в Україні.
2. Міжнародно-правові акти щодо профілактики правопорушень дітей.
3. Діяльність підрозділів ювенальної превенції щодо профілактики правопорушень дітей.

Література:

Основна: 1,2,7

Допоміжна: 1,2,3,4,5,6,7,8,9

Тема № 3. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ ОРГАНІВ І СЛУЖБ У СПРАВАХ ДІТЕЙ.

Семінарське заняття. Особливості профілактичної роботи органів і служб у справах дітей.

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про особливості профілактичної роботи органів і служб у справах дітей.

Кількість годин – 2

Навчальні питання:

1. Зміст діяльності соціального педагога у освітніх закладах, у мікрорайоні школи та в умовах дитячого будинку, школи-інтернату.
2. Сутність профілактики правопорушень.
3. Види профілактичної діяльності правоохоронних органів у роботі з дітьми.

Методичні вказівки

Відповідаючи на **перше питання** «Зміст діяльності соціального педагога у освітніх закладах, у мікрорайоні школи та в умовах дитячого будинку, школи-інтернату» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що Робота соціального педагога у освітніх закладах передбачає:

- облік всіх дітей шкільного віку, що проживають в мікрорайоні даного навчального закладу, вивчення їх соціального стану і умов життя;
- контроль за пересуванням учнів (перехід в іншу школу і т.д.);
- попередження відсіву учнів із освітніх закладів;
- вивчення соціальних проблем школярів, умов їх виникнення і розширення з врахуванням можливостей навчального закладу;

Робота соціального педагога в умовах мікрорайону передбачає:

- виявлення неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення їх батьківських прав, відбирання дітей у батьків без позбавлення батьківських прав, тривалої хвороби батьків, відбування батьками покарання в місцях позбавлення волі і знаходження їх під вартою в період слідства залишились без опіки єдиного або обох батьків, а також дітей, які мають батьків, але потребують допомоги держави в зв'язку з складним положенням в сім'ї; дітей з порушення фізичного і розумового розвитку;
- влаштування подальшого виховання дітей, котрі залишились без опіки батьків, а також дітей, які потребують допомоги держави в сім'ї громадян під опіку або усиновлення в дитячі будинки сімейного типу; інтернатні заклади, спеціальні навчальні заклади;

Відповідаючи на **друге питання** «Сутність профілактики правопорушень.» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що *загальні органи профілактики* (освітні, культурно-дозвіллєві, спортивно-оздоровчі й інші установи, що діють у системі освіти, культури і т.д.) здійснюють профілактичну роботу в ході вирішення задач виховання і формування в підростаючого покоління соціально корисної та правослужняної поведінки.

Спеціальні органи профілактики - правоохоронні органи [3], підрозділи ювенальної превенції [2], дільничні офіцери поліції [1] безпосередньо ведуть роботу з дітьми, підлітками, сім'ями групи ризику, з неповнолітніми правопорушниками і злочинцями, що повернулися з виховних колоній і спеціальних навчально-виховних установ, засуджених до різних мір покарання, не пов'язаних з позбавленням волі.

Відповідно до ст. 3 Закону України від 09.02.2017 р. «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» під профілактикою правопорушень серед дітей слід розуміти діяльність органів і служб у справах дітей, спеціальних установ для дітей, спрямовану на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню дітьми правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, в її окремому регіоні, в сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання.

Відповідно до Закону України від 09.02.2017 р. «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» уповноважені підрозділи органів Національної поліції зобов'язані

«проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей»;

«виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, вчинені дітьми»;

«розглядати у межах своєї компетенції заяви і повідомлення про правопорушення, вчинені дітьми»;

«виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; брати участь у правовому вихованні дітей»;

«розшукувати дітей, що зникли, дітей, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади (бродяжать) та спеціальні установи для дітей»;

«виявляти дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво»;

«виявляти осіб, які займаються виготовленням та розповсюдженням порнографічної продукції, видань, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту»;

«виявляти батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей».

Відповідаючи на третє питання «Види профілактичної діяльності правоохоронних органів у роботі з дітьми» здобувачі вищої освіти **повинні сказати, що** під *змістом і структурою* профілактичної діяльності ми розуміємо чітко визначене коло знань, умінь і навичок педагогів та працівників правоохоронних органів, необхідних для систематичного цілеспрямованого впливу на підлітків та взаємодії з усіма суб'єктами профілактичного впливу.

Під *формами* профілактичної діяльності ми розуміємо різновиди організації діяльності, способи зовнішнього її вирішення. Це урок, заняття, засідання, лекції, дебати, дискусії, тренінги, різноманітні масові заходи тощо. Вони поділяються на індивідуальні, групові та масові.

Під *методами* профілактичної діяльності розуміється сукупність дій представників правоохоронних органів, вчителів і самих учнів, у процесі яких відбувається засвоєння підлітками знань, умінь і навичок правомірної, моральної поведінки. Домінуючими у цьому вважаємо методи інформування, переконання, покарання, наочності тощо.

У профілактичній діяльності правоохоронних органів виділяються три

види роботи з підлітками; аналітико-профілактична, освітньо-профілактична та оперативно-профілактична діяльність.

Серед функцій профілактики правопорушень дітей в діяльності правоохоронних органів ми виділяємо:

- **діагностико-корекційну** (виявлення причин і факторів правопорушень та їх усунення з метою передбачення можливих подальших негативних проявів у поведінці);

- **реабілітуючу** (перевиховна, спрямована на подолання негативних проявів у поведінці);

- **організаційно-координаційну** (координація зусиль усіх зацікавлених соціальних інститутів у попередженні і подоланні асоціальної поведінки);

- **прогностичну** (передбачення можливих негативних явищ у поведінці неповнолітніх та ін.).

У діяльності правоохоронних органів виокремлюють такі *види профілактичної діяльності*:

1. **Аналітико-профілактична діяльність.** Вивчення причин правопорушень. Комплексність щодо здійснення діагностико-прогностичної роботи. Створення банку даних про неповнолітніх правопорушників. Взаємодія з громадськими організаціями та іншими неурядовими організаціями.

2. **Освітньо-профілактична діяльність.** Масова освітньо-профілактична діяльність. Групово освітньо-профілактична діяльність. Індивідуальна освітньо-профілактична діяльність. Взаємодія зі школою, сім'єю, громадськістю.

3. **Оперативно-профілактична діяльність.** Соціальні рейди за програмою «Діти вулиці». Розшуки безпритульних неповнолітніх. Виявлення соціально неспроможних родин. Профілактична робота з сім'ями.

Теми рефератів

1. Діяльність соціального педагога.
2. Профілактика правопорушень неповнолітніх.
3. Профілактична діяльність правоохоронних органів у роботі з дітьми.

Література:

Основна: 1,2,7

Допоміжна: 1,2,3,4,5,6,7,8,9

Тема № 4. СІМ'Я ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ. НАСИЛЬСТВО ТА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ ЩОДО ДІТЕЙ.

Семінарське заняття. Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи. насильство та жорстоке поводження щодо дітей.

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про сім'ю як об'єкт соціально-педагогічної роботи, насильство та жорстоке поводження щодо дітей.

Кількість годин – 2

Навчальні питання:

1. Робота соціального педагога з малозабезпеченими та з багатодітними сім'ями.
2. Поняття насильства та жорстокого поводження з дітьми
3. Причини та умови виникнення домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми

Методичні вказівки

Відповідаючи на **перше питання** «Робота соціального педагога з малозабезпеченими та з багатодітними сім'ями» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що **Сім'я** – це мала динамічна група людей, котрі разом проживають, зв'язані родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю.

Кожна сім'я відрізняється одна від одної за такими основними параметрами:

- соціально-культурний – освітній рівень подружжя, їх участь у житті суспільства;
- соціально-економічний – майнові характеристики сім'ї, зайнятість подружжя у сфері суспільного виробництва;
- техніко-гігієнічний – умови проживання, обладнання житла, особливості способу життя;
- демографічний – кількість членів сім'ї.

Функції сім'ї:

- *Господарсько-економічна* – планування сімейного бюджету, організація споживчої діяльності, ведення домашнього господарства та організація побуту сім'ї.
- *Репродуктивна* – продовження людського роду через народження дітей.
- *Комунікативна* – організація внутрісімейного спілкування.
- *Виховна* – передача дорослими членами сім'ї соціального досвіду дітям.
- *Рекреативна* – організація вільного часу та відпочинку сім'ї, розвиток інтересів і потреб її членів.
- *Психологічна* – підтримка членів сім'ї в різних життєвих ситуаціях, створення доброзичливого емоційного клімату в сім'ї через відчуття любові та довіри

Робота соціального педагога з малозабезпеченими сім'ями

Малозабезпечена сім'я – це сім'я, в якій дохід на одного члена сім'ї нижче прожиткового мінімуму Малозабезпеченими є частково або повністю непрацездатні громадяни, які не мають працездатних близьких родичів, пенсіонери, інваліди, одинокі люди похилого віку.

Робота соціального педагога з багатодітними сім'ями.

Соціальна робота з сім'єю — це система взаємодії соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у здійсненні прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу.

Мета соціальної роботи з сім'єю – це соціальна профілактика, соціальна допомога, соціальний патронаж, соціальна реабілітація, надання їй соціально-психологічної, психолого-педагогічної, соціально-медичної, юридичної, інформативно-консультативної, психотерапевтичної допомоги та підтримки з метою вдосконалення її життєдіяльності.

Допомога батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання полягає у наданні їм допомоги у розв'язанні складних питань родинної педагогіки: підготовка молодих батьків до народження дитини.

Соціальної допомоги потребують також неповнолітні та одинокі матері, благополучні сім'ї, сім'ї з дітьми-інвалідами, прийомними, усиновленими дітьми, вихователі дитячих будинків сімейного типу; сім'ї, в яких виховуються проблемні діти, а також обдаровані; сім'ї з нестандартними дітьми, де дитина зазнала різного виду насильства (фізичного, психічного, сексуального) та ін.

В процесі такої роботи надається також соціальна, психолого-педагогічна допомога вчителям, шкільним психологам, класним керівникам з питань організації їх взаємостосунків з батьками, класним колективом, вивчення особливостей окремих класних колективів та дітей, робота з окремими категоріями сімей та дітьми з таких сімей.

Робота соціального педагога з багатодітними сім'ями.

Основні напрямки роботи соціального педагога з багатодітними сім'ями:

- робота по виявленню і обліку багатодітних сімей, складання комплексної характеристики сім'ї (;
- визначення з допомогою різних джерел основних проблем і потреб сім'ї;
- встановлення основних нормативів в наданні допомоги при строго диференційованому підході в залежності від потреб сім'ї в цілому і кожного її члена;
- допомога в отриманні різних пільг, надання інформації про соціальні пільги, які діють для багатодітної сім'ї;
- допомога в наданні і підвищенні доходів (працевлаштування, інформування про можливості, контакти з керівництвом підприємств, громадськими організаціями);

Відповідаючи на **друге питання** «Поняття насильства та жорстокого поведіння з дітьми» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що жорстоке поведіння та зловживання дітьми в родині розглядають сьогодні як одну з головних причин дитячого травматизму та смертності в усьому світі, це є однією з гостріших проблем громадського здоров'я.

Працівник поліції, який працює над проблемами попередження домашнього насильства в сім'ї та жорстокого поведіння з дітьми, повинен володіти інформацією щодо явища насильства, розуміти чинники його виникнення, а також знати основні індикатори, які значною мірою полегшать виявлення насильства та надання необхідної допомоги сім'ї і дитині.

Згідно чинного законодавства :

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в

сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Дитина, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала дитина), – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства.

Жорстоке поводження з дитиною – будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною в сім'ї або поза нею, у тому числі: втягнення дитини в заняття проституцією або примушування її до заняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства; примушування дітей до участі у створенні творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм або інших предметів порнографічного характеру; ситуації, за яких дитина стала свідком кримінального правопорушення, внаслідок чого існує загроза її життю або здоров'ю; статеві зносини та розпусні дії з дитиною з використанням: примусу, сили, погрози, довіри, авторитету чи впливу на дитину, особливо вразливої для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного середовища, у тому числі в сім'ї; будь-які незаконні угоди щодо дитини, зокрема: вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини.

Відповідаючи на **третє питання** «Причини та умови виникнення домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що для ефективного виявлення, попередження і протидії домашньому насильству та жорстокому поводженню з дітьми, важливо розуміти природу, причини та умови виникнення цих явищ. Виділяють чотири основні категорії таких чинників:

I. Причини та умови, пов'язані з особливостями розвитку суспільства. До них належать:

- відсутність у суспільній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань як неприпустимих, високий рівень терпимості до жорстокого поводження з дитиною.

- демонстрація насильства в засобах масової інформації.

- низька правова грамотність населення.

- погана поінформованість дітей про свої права.

II. Причини та умови, обумовлені соціально-економічним розвитком, структурою родини й моделлю спілкування у ній, а саме:

- низькі доходи і постійна нестача грошей.

- безробіття або тимчасова робота, а також низька кваліфікація (особливо у батька).

- молоді батьки.

- неповна родина.
- погані житлові умови, перенаселеність житлової площі.
- конфліктні або насильницькі стосунки між членами родини.
- міжпоколінна реплікація (передання) насильницького досвіду.
- проблеми взаємин батьків і дитини.
- емоційна й фізична ізоляція родини.

III. Причини та умови, обумовлені особистістю батьків, а саме:

- особливості особистості батьків.
- неадекватні соціальні очікування стосовно дитини,
- низький рівень соціальних навичок.
- психічне здоров'я батьків.
- алкоголізм і наркоманія батьків
- нерозвиненість батьківських навичок і почуттів.
- хронічне безробіття батьків, яке має суб'єктивні причини
- низька правова культура.

IV. Причини та умови, обумовлені особистістю дитини. Високий ризик стати жертвами насильства мають такі *категорії дітей*:

- небажані діти, а також ті, які були народжені після втрати батьками попередньої дитини;
- недоношені діти, що мають при народженні низьку вагу;
- діти, які живуть у багатодітній родині, де проміжки між народженнями дітей були невеликими (погодки);
- діти із вродженими або набутими каліцтвами, низьким інтелектом, з порушеннями здоров'я (спадкові та хронічні захворювання, у тому числі й психічні);
- діти з розладами й особливостями поведінки (дратівливість, напади гніву, імпульсивність, гіперактивність, непередбачуваність, агресивність дитини, які призводять до зниження здатності підкорятися вимогам дорослих, які їх виховують; порушення сну, енурез);
- діти з деякими особливостями особистості (замкнутість, апатичність, байдужість, залежність);
- діти з низькими соціальними навичками;
- діти з особливостями зовнішності, що відрізняють їх від інших або важко переживаються батьками, з якими вони ніяк не можуть змиритися (наприклад, «не тієї» статі);
- діти, чиє виношування й народження було дуже важким для матерів;
- діти, які часто хворіли і були розлучені з матір'ю протягом першого року життя;
- діти, належні до етнічної меншини, діти, які мають статус біженця, переселенця або шукача притулку, що через низький рівень толерантності у суспільстві може бути фактором ризику виникнення насильства з боку однолітків, у громаді тощо.

Теми рефератів

1. Загальне поняття та функції сім'ї.
2. Робота соціального педагога з малозабезпеченими сім'ями.

3. Робота соціального педагога з багатодітними сім'ями.
4. Загальна характеристика насилля
5. Реабілітація дітей, які зазнали насильства

Література:

Основна: 1,2,3,4,9

Допоміжна: 10,11,16,17,18,19,20, 26, 27, 28

Тема № 5. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ НЕПОВНОЛІТНЬОГО КРИВДНИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ СТОСОВНО ДИТИНИ.

Семінарське заняття. Психологічний портрет неповнолітнього кривдника та особливості виявлення жорстокого поведіння стосовно дитини.

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про психологічний портрет неповнолітнього кривдника та особливості виявлення жорстокого поведіння стосовно дитини.

Кількість годин – 2

Навчальні питання:

1. Психологічний портрет неповнолітньої особи, яка вчинила насильство в сім'ї.
2. Особливості виявлення насильства та жорстокого поведіння стосовно дитини.
3. Наслідки домашнього насильства та жорстокого поведіння з дітьми.

Методичні вказівки

Відповідаючи на **перше питання** «Психологічний портрет неповнолітньої особи, яка вчинила насильство в сім'ї» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що згідно чинного законодавства існує поняття «дитина-кривдник» – це особа, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство у будь-якій формі. У більшості випадків факти вчинення дітьми (малолітніми, неповнолітніми) насильства в сім'ї залишаються латентними. Батьки замовчують дану інформацію, намагаються самотужки вплинути на дитину, а в результаті отримують новий виток циклу насильства.

Що змушує дитину стати агресором, кривдником? Наразі дослідники виокремлюють наступні фактори [2, 3]:

«Дефекти» сімейного виховання – це помилки, які допускають батьки в процесі взаємодії та виховного впливу на дитину, що можуть призвести до відхилень у психічному розвитку дитини і вплинути на стан її здоров'я.

Для оцінки ефектів стилів виховання і батьківського ставлення до дитини враховують наступні критерії:

- 1) інтенсивність емоційного контакту батьків і дітей: гіперопіка, опіка, прийняття, неприйняття;
- 2) форми контролю поведінки дитини: дозвільний, ситуативний, обмежувальний;
- 3) строгість санкцій – схильність батьків обирати покарання як прийом виховання;

- 4) послідовність-непослідовність виховного процесу;
- 5) емоційна стійкість-нестійкість взаємодії батьків і дітей;
- 6) тривожність-нетривожність батьків і дітей в процесі виховних взаємодій;
- 7) рівень протекції – скільки сил, часу й уваги приділяють батьки дитині;
- 8) ступінь вимог до дитини – кількість і якість обов'язків;
- 9) повнота задоволення матеріально-побутових і духовних потреб;
- 10) стійкість стилю виховання – різкість зміни прийомів і методів виховання та взаємодії між батьками і дитиною.

Відповідаючи на **друге питання** «Особливості виявлення насильства та жорстокого поводження стосовно дитини» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що працівник поліції може виявити факт або загрозу (підозру) жорстокого поводження стосовно дитини такими шляхами:

- самостійно (через спостереження за дитиною/її найближчим оточенням або ставши свідком певних подій);
- отримавши інформацію від батьків, родичів, найближчого оточення дитини;
- отримавши інформацію (звернення) безпосередньо від дитини;
- отримавши інформацію від інших органів, установ та закладів.

Працівнику поліції, важливо чітко розуміти особливості ознак (індикаторів) жорстокого поводження, адже найбільш складним питанням методології збору інформації про такі випадки стосовно дитини є *проблема належної оцінки таких актів*.

Відповідаючи на **третє питання** «Наслідки домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що короткочасними наслідками акту насильства (здебільшого, одноразового) стають негативні переживання: відчуття приниження, образи, провини, страху, залежності і безправ'я, стан тривоги, невпевненість у собі.

Насильство, що повторюється, призводить до значних психологічних страждань, стресу, зниженого настрою, постійного відчуття страху, а іноді й до серйозніших наслідків, таких як спроби суїциду. Результатом насильства також може стати загострення хронічних захворювань і поява нових. Хронічна депресія, саморуйнівні вчинки, складності життя у сім'ї – усе це виявляється як довготривалі наслідки тієї або іншої форми насильства.

Діти, які зазнали зловживань, поєднують імпульсивність та довготерпіння, підозрілість з ірраціональною вірою в можливість покращання ситуації. Вони визначаються низькою самооцінкою, є емоційно залежними, відчувають самотність, ізолюваність, страх перед майбутнім, упевненість у відсутності перспектив, провини за інциденти насильства. У таких дітей є схильність до прийняття ролей, які нав'язує оточення («якщо мене вважають поганим, буду поганим») або, навпаки, крайній негативізм у відповідь на співчуття.

Теми рефератів

1. Психолого-педагогічний портрет особи, яка вчинила насильство в сім'ї.

2. Особливості виявлення насильства стосовно дитини.
3. Особливості виявлення жорстокого поводження стосовно дитини.
4. Негативний вплив домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми.

Література:

Основна: 1,2,7

Допоміжна: 1,2,3,5,7,8,9

Тема № 6. ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З «ДІТЬМИ ВУЛИЦІ».

Семінарське заняття. Педагогічна робота з «дітьми вулиці».

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про педагогічну роботу з «дітьми вулиці».

Кількість годин – 2

Навчальні питання:

1. Поняття «діти вулиці». Стадії «виходу на вулицю».
2. Напрямки роботи з «дітьми вулиці».
3. Комерційна, сексуальна експлуатація дітей.
4. Бродяжництво та жебракування дітей: причини та наслідки.

Методичні вказівки

Відповідаючи на **перше питання** «Поняття «діти вулиці». Стадії «виходу на вулицю»» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що **«Діти вулиці»** - це неповнолітні, для яких вулиця (в широкому розумінні слова, що містить і незайняте житло, і незаселені землі і т. ін.) стала постійним місцем перебування (за визначення ЮНІСЕФ).

До «дітей вулиці» в Україні слід віднести такі групи неповнолітніх:

- ***Безпритульні діти*** – це діти, які не мають постійного місця проживання через втрату батьків, асоціальну поведінку дорослих у сім'ї; діти, котрих вигнали з дому батьки;
- ***Бездоглядні діти*** – діти, які мають визначене місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці більшу частину дня, а іноді й ночі, в результаті неспроможності батьків або опікунів (родичів, бабусь, дідусів) матеріально забезпечувати їх; наявності психічних захворювань у батьків, байдужого ставлення останніх до виховання дітей.
- ***Діти-втікачі з навчально-виховних закладів*** – діти, яких не влаштовують умови життя й виховання у цих закладах, які зазнали психологічного, фізичного або сексуального насилля у закладах інтернатного типу або притулках.
- ***Діти-втікачі із зовні благополучних сімей*** – діти з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному й особистісному розвитку.
- ***Діти, які за своїми психічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці***; діти, позбавлені систематичної батьківської турботи, аутсайтери шкільних колективів, діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, схильні до безцільного проведення часу.

Головною ознакою, за якою дитину можна віднести до «дітей вулиці» є

та, що більшу частину часу вони проводять саме на вулиці.

Стадії «виходу на вулицю». Стадії зміни стилю життя дитини у процесі «виходу на вулицю»:

1. *Стадія байдужості*: дитина навіть не розглядає можливість виходу на «вулицю», причому вихід «на вулицю» передбачає широке розуміння цього поняття.

2. *Стадія роздумів* – дитина по-справжньому задумується над тим, щоб залишити домівку й піти на вулицю.

3. *Підготовча стадія* – дитина має намір вийти на вулицю.

4. *Стадія дії* – дитина практично реалізує кроки для виходу на вулицю.

5. *Стадія підтримки дії* – дитина перебуває на вулиці.

Відповідаючи на **друге питання** «Напрямки роботи з «дітьми вулиці» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що можливі шляхи надання соціально-педагогічної допомоги дитині?

1. Профілактична соціальна робота. Дитина, яка перебуває на стадіях “роздумів і підготовки”, розглядає вихід на вулицю як можливу перспективу. На цій стадії необхідна соціально-профілактична робота з дітьми та підлітками для вирішення конфліктів із батьками і вчителями; залучення дітей до клубів за інтересами, дитячих та молодіжних громадських організацій, різних спортивних секцій. Завданням етапу є повернення дитини до стану байдужості щодо виходу на вулицю. Тобто потрібно створити умови, щоб дитина перестала розглядати вихід на вулицю як кращий варіант вирішення її життєвих проблем.

2. Допомога у поверненні дитини з вулиці відповідає стадіям “дії і після дії”. Тобто дитина вже знаходиться на вулиці, а соціальний працівник повинен вживати дії, спрямовані на пробудження у дитини бажання залишити вулицю. Метою соціальної роботи у такій ситуації є повернення дітей з вулиці додому. Результат досягається шляхом виявлення та вирішення проблем дітей, пов'язаних, найчастіше, з сім'ями, особливо кризовими, школою, ровесниками.

3. Подолання невизначеності. Третій напрямок реалізується у ситуації, коли дитина перебуває на стадії індивідуального стану, тобто живе на вулиці і не розглядає варіантів зміни свого способу життя. У такій ситуації метою роботи є подолання байдужості дитини до власної долі, пробудження бажання мати затишок, можливість спілкуватися з близькими чи рідними людьми, просто змінити обстановку тощо.

4. Закріплення за соціальним інститутом. Четвертий напрямок реалізується на стадіях роздумів і підготовки, коли вдалося розбудити інтерес дитини до зміни способу життя. При цьому активізується спілкування таких дітей із соціальними працівниками. Діти звертаються за допомогою до соціально-психологічних реабілітаційних центрів, соціальних служб для молоді. Метою діяльності соціального працівника на цьому етапі є допомога дитині у поверненні до нормального життя.

5. Соціальний супровід. П'ятий напрямок – це вихід на своєрідний фініш: дитина повертається до рідної сім'ї або до сім'ї родичів, до інтернатної установи і починає самостійне життя. Цей період вимагає особливої уваги

соціального працівника, який здійснює соціальний супровід дитини або сім'ї, до якої вона повернулася. Аналіз суті стадій, що проходить дитина, і напрямків діяльності, що реалізує соціальний педагог або соціальний працівник, дозволяють стверджувати, що всю роботу з дітьми вулиці можна розділити на три великих етапи:

1. Профілактика можливого виходу дітей на вулицю.
2. Створення соціальних, психолого-педагогічних умов для повернення дитини з вулиці.
3. Сприяння закріпленню дитини за соціальним інститутом (сім'єю, прийомною сім'єю, загальноосвітніми установами інтернатного типу).

Відповідаючи на **третє питання** «Комерційна, сексуальна експлуатація дітей» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що комерційна сексуальна експлуатація дітей (далі КСЕД) – це сексуальне зловживання відносно дитини з боку дорослої особи за винагороду (грошима чи в іншій формі), що надається безпосередньо дитині або третім особам. Є формою примусу та насильства над дитиною і є еквівалентом примусової праці та сучасною формою рабства [8, 9, 10].

Уперше термін «комерційна сексуальна експлуатація дітей» було застосовано в Стокгольмській декларації та Порядку дій, прийнятими на Першому Світовому конгресі проти комерційної сексуальної експлуатації дітей (27–31 серпня 1996 року) на визначення цього явища як грубого порушення прав дитини.

Дитина в ситуації комерційної сексуальної експлуатації розглядається як сексуальний об'єкт з комерційною метою та товар. Факт оплати чи винагороди (наприклад у вигляді їжі, іграшок, одягу, розваг) відрізняє комерційну сексуальну експлуатацію дитини від сексуальної експлуатації. А згідно статті 34 Конвенції ООН про права дитини, ратифікованої Україною 27.02.1991 року, забороняються усі форми сексуальної експлуатації та сексуальних зловживань стосовно дитини, зокрема схиляння або примушування дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності; використання дітей з метою експлуатації у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці; використання дітей з метою експлуатації в порнографії та порнографічних матеріалах.

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та насильства, ратифікована Україною 20.06.2012 року, в ст. 18 визначає сексуальне насильство над дитиною як:

- залучення до діяльності сексуального характеру дитини, яка, згідно з відповідними положеннями національного законодавства, не досягла легального віку для вступу в сексуальні стосунки;
- залучення до діяльності сексуального характеру дитини з використанням тиску, примусу, погрози або зі свідомим використанням довіри, авторитету чи впливу на дитину, зокрема в сім'ї;
- розбещення в особливо вразливій для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного становища.

Відповідаючи на **четверте питання** «Бродяжництво та жебракування дітей: причини та наслідки» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що

Бродяжництво – соціальне явище; тривале блукання особи, котра не має постійного житла чи залишила його.

Підліткове бродяжництво є одним із проявів соціального сирітства, і зумовлене низкою причин. Багатьма вченими визначено, що головними безпосередніми причинами бродяжництва є самовільне залишення підлітком домівки, навчального чи медичного закладу [8]. Частка підлітків, які втратили батьків внаслідок їх смерті або позбавлення батьківських прав, а також тих, кого батьки вигнали на вулицю, є значно меншою.

Безпритульні та бездоглядні діти ведуть антисуспільний спосіб життя. Діти з асоціальних сімей, позбавлені засобів існування, нерідко втягуються в нерегламентовані і кримінальні сфери діяльності (робота на вулиці в незадовільних умовах, заняття проституцією, зайнятість в порнографічній бізнесі, торгівля тютюновою, алкогольною продукцією тощо), пов'язані з ризиком для здоров'я, психологічного та соціального розвитку [9].

Основним видом діяльності підлітків на вулиці є некваліфіковані підсобні роботи. Переважна більшість цих робіт проходить за рамками організованою трудової діяльності, де використовується напіврабська праця. Розрахунок проводиться роботодавцем довільно, часто просто натуральними продуктами. Ринок праці підлітків, на відміну від ринку праці дорослих, ніяк не регламентований і не захищений. Особливо гостро проблема дитячої бездоглядності стоїть у великих містах, які стають центрами проживання безпритульних дітей, які прибули з різних регіонів.

3. Психологічні фактори:

- а) психофізичні аномалії, як правило олігофренії;
- б) акцентуації характеру, що зумовлюють нестійкі, істероїдні або імпульсивні риси;
- в) особистісні особливості, що зумовлюють несформованість самоідентичності та «поведінки прихильності» (поверховість почуттів, переживання власної непотрібності, невпевненість у власній необхідності для батьків та однолітків, та відповідно, певна байдужість до них).

Теми рефератів

1. Поняття «діти вулиці».
2. Стадії «виходу на вулицю».
3. Напрямки роботи з «дітьми вулиці».
4. Технологія соціально-педагогічної роботи з дітьми сиротами.

Література:

Основна: 3,4,5,6,8,9

Допоміжна: 10,11,13,16,17,18,19,20, 26, 27, 28

Тема № 7. ДІТИ «ГРУПИ РИЗИКУ».

Семінарське заняття. Діти «групи ризику».

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про дітей «групи ризику».

Кількість годин – 2

Навчальні питання:

1. Причини потрапляння дітей в групу ризику.
2. Психологічна характеристика дітей, які відчувають сімейне неблагополуччя.
3. Психологічні особливості дітей групи ризику.
4. Віктимологічна модель дитини жертви сексуального насильства.

Методичні вказівки

Відповідаючи на **перше питання** «Причини потрапляння дітей в групу ризику» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що **Група ризику** – це несприйнятливість індивіда до засвоєння позитивного соціального досвіду людства, або різкі розходження між суспільними етичними нормами і поведінкою людини, її несприйнятливість до впливу інших людей, до тих чи інших виховних впливів.

В психолого-педагогічній практиці розглядається поняття «Діти групи ризику», в яку традиційно включають дітей з неблагополучних сімей, дітей з поведінкою, що відхиляється, що мають проблеми в навчанні і розвитку, а також дітей з хронічними захворюваннями і інвалідів. **Діти «групи ризику» - це такі діти, які потребують особливого ставлення, підвищеної уваги з боку держави, поліції, сім'ї, вихователя, вчителя.**

До основних факторів ризику щодо можливості скоєння правопорушень дітьми віднесено такі:

- особистісні фактори (наприклад, недостатній рівень правосвідомості та правових знань; вживання психоактивних речовин; невміння керувати своїми емоціями та почуттями; нездатність мислити критично; нестача навичок вирішення проблем; проблеми психічного здоров'я);
- фактори сімейного оточення (наприклад, насильство в сім'ї; низький рівень правових знань батьків та недостатня увага з їхнього боку до виховання дітей тощо);
- фактори шкільного середовища (наприклад, низький рівень безпеки школи: доступ на територію школи сторонніх; продаж на території школи психоактивних речовин тощо; надмірно жорсткі вимоги до успішності навчання; булінг);
- фактори впливу однолітків (наприклад, протиправна поведінка у найближчих друзів; невключеність до соціально позитивних неформальних груп; конфліктами між підлітковими угрупованнями тощо);
- фактори громади (наприклад, брак доступу до організованої системи дозвілля; поширення прокримінальних стереотипів; наркотизація або алкоголізація регіону; безробіття і т.п.).

Відповідаючи на **друге питання** «Психологічна характеристика дітей, які відчувають сімейне неблагополуччя» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що характеристика неблагополучних сімей, т.т. сімей, де дитині погано, дуже різноманітна - це можуть бути сім'ї, де жорстоко поводяться з дітьми, не займаються їх вихованням, де батьки ведуть аморальний спосіб життя, займаються експлуатацією дітей, кидають дітей, залякують їх «для їх же блага», не створюють умов для нормального розвитку і т.і. Сімейне неблагополуччя

породжує масу проблем у поведінці дітей, їх розвитку, способі життя і призводить до порушення ціннісних орієнтацій.

Немає більш глибоких душевних ран, ніж ті, що людина отримує в дитинстві від батьків. Ці рани незагойні все життя, втілюючись в неврозах, депресіях, різноманітних психосоматичних хворобах, відхиленні поведінки, втраті цінності себе, невмінні будувати своє життя. Важкі наслідки викликають покарання, які використовують батьки із застосуванням сили.

У труднощах поведінки дітей і підлітків дуже часто відображаються проблеми самих батьків, корінням йдуть в їх власне дитинство. Психологами давно доведено, що більшість батьків, у кого важкі, проблемні діти, самі в дитинстві страждали від конфліктів з власними батьками. На підставі багатьох фактів психологи прийшли до висновку, що стиль батьківської поведінки мимоволі «записується», «закарбовується» в психіці дитини. Це відбувається дуже рано, ще й дошкільному віці, і, як правило, несвідомо. Ставши дорослим, людина відтворює цей стиль як цілком «природний». Він не знає інших відносин в сім'ї. З покоління в покоління відбувається соціальне наслідування стилю відносин в сім'ї; більшість батьків виховують своїх дітей так, як їх самих виховували в дитинстві, «Вашої мірою вам і відміряють».

На думку медиків, психологів, психіатрів, психотерапевтів, діти, які перенесли стресові ситуації, відрізняються своєю поведінкою від звичайних дітей. Фахівці схильні називати цю поведінку патологією. Під патологією поведінки розуміється неприйнятний в даній культурі типу поведінки, що викликає страждання, страх, біль, горе в інших людей.

Стресові ситуації, з яких дитині важко виплутатися, як правило, негативно впливають на нормальне функціонування всього організму. Вони викликаються багатьма причинами - втратою улюбленого, близької людини, розлученням і повторним шлюбом батьків, хронічними захворюваннями, тривалої психічної загрозою, сексуальним насильством і його наслідками, бійками, скандалами, наслідками дорожньо-транспортних пригод, війнами, стихійними лихами і катастрофами тощо.

Відповідаючи на **третє питання** «Психологічні особливості дітей групи ризику» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що поведінка цих дітей характеризується дратівливістю, спалахами гніву, агресії, перебільшеним реагуванням на події та взаємини, уразливістю, провокуванням конфліктів з однолітками, невмінням спілкуватися з ними.

Ранній і дошкільний вік.

Діти дошкільного віку в установах соціальної та психолого-педагогічної підтримки дитинства відрізняються зниженою пізнавальною активністю, відставанням у розвитку мовлення, затримкою психічного розвитку, відсутністю навичок спілкування, конфліктами у взаємовідносинах з однолітками.

У цих дітей порушується уявлення про тимчасові характеристики становлення їх особистості: вони нічого не знають про себе в минулому, не бачать свого майбутнього. Уявлення про власну родину у них туманні.

Неясність власного минулого і причин власного соціального сирітства перешкоджає становленню самоідентичності. Деякі діти не можуть уявити себе маленькими, не знають, чим займаються маленькі діти, не можуть розповісти про те, чим вони займалися, коли були маленькими. Вони важко уявляють своє майбутнє, орієнтовані тільки на найближче майбутнє - вступ до школи, навчання. Боротьба за нову ідентичність при надходженні їх в дитячий заклад - одна з основних проблем цих дітей в період виправлення депривації. Вихід за рамки цього, в якому ці діти проживають, і в минуле, яке вони вже прожили, є головною умовою придбання життєвої впевненості та нової ідентичності, умовою втечі з порочного кола психічної депривації.

Таким чином, діти дошкільного віку, що ростуть без батьків, відрізняються від своїх однолітків з повноцінних сімей зниженою пізнавальною активністю, відставанням у розвитку мовлення, затримкою психічного розвитку, відсутністю навичок спілкування і конфліктами у взаємовідносинах з однолітками.

Молодший шкільний вік

Діти групи ризику молодшого шкільного віку мають відхилення у розвитку інтелектуальної сфери, часто не відвідують школу, тяжко засвоюють навчальний матеріал, у них спостерігається затримка в розвитку мислення, нерозвиненість саморегуляції, вміння керувати собою. Всі ці особливості молодших школярів призводять до відставання в оволодінні навчальними навичками і вміннями та низької якості навчання.

Діти з установ соціально-педагогічної підтримки виявляють в молодшому шкільному віці підвищену готовність виконати будь-яке завдання вчителя, вихователя, дорослого. Старанність вихованців полегшує в подальшому їх навчання. Бажання звернути на себе увагу дорослого, заслужити його похвалу настільки велике у першокласників з дитячого будинку, інтернату, притулку, що воно лежить в основі готовності дітей виконувати навчальні завдання вчителя. У той же час це сигналізує про відсутність адекватного ставлення учня до вчителя, що негативно відбивається на формуванні повноцінної навчальної діяльності та розвитку особистості молодшого школяра.

Діти підліткового віку

Підлітки груп ризику характеризуються труднощами у взаєминах з оточуючими людьми, поверховістю почуттів, утриманством, звичкою жити за вказівкою інших, складнощами у взаєминах, порушеннями в сфері самосвідомості (від переживання вседозволеності до уцербності), збільшенням труднощів в оволодінні навчальним матеріалом, проявами грубого порушення дисципліни (бродяжництвом, крадіжками, різними формами делінквентної поведінки). У відносинах з дорослими у них проявляються переживання своєї непотрібності, втрата своєї цінності і цінності іншої людини.

Відповідаючи на **четверте питання** «Віктимологічна модель дитини жертви сексуального насильства» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що репрезентовано віктимологічну модель запобігання сексуальному насильству щодо дитини, що ґрунтується на двох основних параметрах:

- 1) стадії розвитку сексуального насильства щодо дитини;
- 2) комплексі засобів віктимологічного впливу.

Отже, на стадії раннього запобігання сексуальному насильству щодо дитини, коли потенційні загрози ще не набули чітких форм прояву, віктимологічні засоби передусім передбачають:

а) недопущення формування найближчого побутового оточення дитини, яке би підвищувало ризик її «перетворення» на жертву сексуального насильства;

б) виховання у дитини морально-психологічних якостей, які б на поведінковому рівні мінімізували можливість її участі у ситуаціях із підвищеним ризиком сексуального насильства;

в) навчання дитини безпечним зразкам поведінки у типових ситуаціях із підвищеним ризиком сексуального насильства.

У разі, якщо вже сформоване найближче побутове оточення, що підвищує ризик сексуального насильства щодо дитини чи безпосередньо дитина вдається до так званої «ризикованої поведінки», віктимологічні засоби спрямовані на:

- а) вилучення дитини з небезпечного оточення;
- б) притягнення батьків, осіб, які їх замінюють, до відповідальності;
- в) організацію соціально зорієнтованого дозвілля та розвиток творчих нахилів.

Теми рефератів

1. Діти «групи ризику» як наслідок неблагополуччя сім'ї.
2. Здоров'я дитини – запорука щасливого майбутнього.
3. Що означає для дитини бути в «групі ризику».
4. Віктимна поведінка дитини.

Література:

Основна: 3,4,5,8,9

Допоміжна: 10,11,16,17,18,19,20, 26, 27, 28

Тема № 8. ФОРМИ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ.

Семінарське заняття. Форми профілактики девіантної поведінки дітей.

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про здійснення профілактичної роботи щодо девіантної поведінки дітей.

Кількість годин – 4

Навчальні питання:

1. Форми профілактичної роботи з дітьми групи ризику.
2. Шляхи профілактики адиктивної поведінки дітей.
3. Профілактика втягнення дітей у комерційну сексуальну експлуатацію.
4. Профілактика бродяжництва та жебракування.

Методичні вказівки

Відповідаючи на **перше питання** «Форми профілактичної роботи з дітьми групи ризику» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що серед форм профілактичної роботи з дітьми «групи ризику» ефективними є:

Інформування. Це найбільш звичний для нас напрямок профілактичної роботи у формі лекцій, бесід, розповсюдження спеціальної літератури або відео- і телефільмів. Сутність підходу полягає у спробі впливу на пізнавальні (когнітивні) процеси особистості з метою підвищення її здатності до прийняття конструктивних рішень.

Організація соціального середовища. В основі цієї форми лежать уявлення про детермінуючий вплив оточуючого середовища на формування різного роду відхилень та насильницької поведінки в сім'ї. Впливаючи на сімейне оточення, можна запобігти небажаній поведінці особи.

Організація здорового способу життя. Здоровий спосіб життя передбачає здорове харчування, регулярні фізичні навантаження, дотримання режиму праці і відпочинку, спілкування з природою, уникнення надмірностей.

Організація діяльності, альтернативної девіантній поведінці. Ця форма роботи пов'язана з уявленнями про те, що люди мають відхилення у поведінці (наприклад, через насильство намагаються підвищити свій статус або використовують психоактивні речовини, щоб покращити настрій), доки натомість не отримають щось краще. Батьки повинні розуміти, що вони формують потреби особистості через залучення дитини до різних видів активності – спорту, мистецтва, пізнання. Якщо до підліткового віку позитивні потреби не сформовані, особистість стає уразливою до негативних потреб і занять.

Активне соціальне навчання соціально-важливим навичкам. Ця модель переважно реалізується через групові тренінги.

У кожному випадку вибір форми залежить від потреб отримувача та мети проведення профілактики.

Перед проведенням заходу необхідно визначити:

- мету заходу та завдання;
- цільову групу;
- термін (час) та місце (територію) проведення заходу;
- зміст заходу;
- інформаційні матеріали, які будуть поширені під час заходу;
- форми привернення уваги потенційних учасників заходу та їх залучення до участі.

Серед форм соціальної профілактики доцільно визначити:

Лекції.

Відеолекторій. Структура проведення відеолекторію:

- початок (введення) повинен містити таку інформацію: мета; важливість та актуальність теми матеріалу; переваги, які отримають учасники після завершення відеолекторію; за потреби - визначення основних понять;
- основна частина включає: перегляд відеоролика або короткометражного фільму з тематики, якій присвячено профілактичний захід; обговорення вражень отримувачів послуг щодо побаченого; подання структурованої, логічної, науково обґрунтованої інформації стосовно проблеми, явища надавачем послуг; обговорення з аудиторією представленої інформації;
- заключна частина включає: короткий огляд попереднього матеріалу

(резюмування); підбиття підсумків - висновки; відповіді на запитання аудиторії.

Загальна тривалість відеолекторію визначається надавачем послуг з урахуванням індивідуальних потреб отримувача послуг, але не повинна перевищувати 60 хвилин. Тривалість відеосюжета може бути від 5 до 15 хвилин, подання інформації до відеосюжета та її обговорення має тривати 30 - 45 хвилин.

Бесіди. Функції бесіди:

- обмін інформацією між надавачем послуги та отримувачем послуги або між групою отримувачів послуги;
- формування перспективних заходів для задоволення потреб отримувачів послуги;
- контроль і координація виконаних заходів, пошук і планування нових; стимулювання думки отримувача послуг в потрібному напрямку, розв'язання проблем тощо.

Залежно від кількості отримувачів *послуг бесіда може бути як індивідуальна, так і групова.*

Дебати. Дебати не передбачають вироблення єдиної пропозиції, а дозволяють кожному розглянути проблему з різних сторін та зробити свої власні висновки. Тому дебати мають на меті сформувати у слухачів позитивне враження від власної позиції.

Функції дебатів:

- стимулювання розвитку критичного мислення - вміння аналізувати, виявляти сильні та слабкі сторони тих чи інших тез, виробляти оптимальне рішення з урахуванням наявних ресурсів;

Учасники дебатів: дві команди, судді, аудиторія глядачів.

Структура проведення дебатів:

- підготовчий етап:
- об'єднання у команди;
- вибір теми, яка формулюється як твердження. Тема має провокувати інтерес, зачіпаючи значущі для учасників дискусії проблеми; бути збалансованою й давати однакові можливості командам у наведенні якісних аргументів; мати чітке формулювання; стимулювати дослідну роботу команд;
- самопідготовка команд, вибудовування командами системи аргументів та контраргументів (заперечень) щодо основного твердження - тематики дебатів.

Відповідаючи на **друге питання** «Шляхи профілактики адиктивної поведінки дітей» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що ефективною профілактика формування антиалкогольної (антинаркотичної) адикції у дитини можлива за умови її пролонгованого проведення. Так, для учнів 5 – 6 класів доцільним є проведення рольових ігор, у яких програваються ситуації алкогольного (наркотичного) затягування й можливі варіанти відмови, що допомагає дитині засвоїти реальну можливість поведінки, а колективна діяльність класу дозволяє урізноманітнити форми роботи й водночас сприяти інтересу до здорового способу життя. У 7 – 9 класах найбільш ефективною може стати участь в профілактичних заходах представників різних суспільних,

волонтерських, спортивних організацій, лідерів-спортсменів, які є реальним прикладом здорового способу життя. В 10 – 11 класах важливим є створення груп волонтерів з дітей, які самі розповідають про небезпеку зловживання психоактивними речовинами молодшим за віком, що є дієвим засобом в зв'язку з авторитетом старших.

Первинна профілактика передбачає виховання антиадиктивної спрямованості особистості дитини, її морально-психологічної стійкості. Завдання первинної профілактики для дітей різного віку відрізняються:

для молодшого шкільного віку:

- формування моральних понять, які пов'язані з почуттями обережного ставлення до себе, відповідальності за власні вчинки;
- виховування вміння усвідомлювати себе частиною природи, розуміти власні можливості;

для дітей підліткового віку:

- виховування адекватного розуміння природи дії деяких хімічних речовин, особливостей їх впливу на ЦНС людини та віддалених наслідків зловживань;
- сприяння формуванню прагнення здорового способу життя;
- виховання культури потреб, бажань, захоплень;

для старшокласників:

- формування досвіду антиадиктивної спрямованої поведінки учнів, імунітету до негативного впливу проадиктивної інформації та адиктивно спрямованих форм поведінки,
- формування чітких уявлень про значущість власного життя, психофізіологічні можливості організму, наслідки ВПЛИВУ адиктивних захоплень;
- створення умов для самореалізації та самоствердження особистості шляхом її включення у позитивну діяльність;

Метою *вторинної профілактики* є нівелювання дії умов, факторів та груп ризику, застосування відповідного комплексу корекційно-виховних заходів.

Основними завданнями вторинної профілактики є:

- визначення рівнів поінформованості дітей;
- визначення імовірних умов та факторів, що сприяють виникненню схильності до адиктивної поведінки;
- виявлення індивідуально-психологічних особливостей дитини, що передують проявам адиктивної поведінки;
- встановлення осіб «групи ризику»;
- визначення найбільш чутливих, сензитивних до виховного впливу компонентів у структурі особистості дитини (рис характеру, інтересів тощо).

Основні заходи вторинної профілактики:

- співпраця з батьками;
- бесіди з вчителями;
- безпосереднє спілкування з дітьми, особливо «групи ризику».

Третинною профілактикою адиктивної поведінки дітей є система

заходів, спрямованих на корекцію їх поведінки, перевиховання та реабілітацію.

Завданнями третинної профілактики є:

– на основі встановлених «груп ризику» здійснювати індивідуальний виховний профілактичний вплив на особистість дитини шляхом використання доцільного та професійно виваженого арсеналу відповідних засобів;

– створення сприятливих для корекції адиктивної поведінки дітей умов соціального оточення, психологічного клімату, позитивно психологічного самопочуття тощо.

В організації заходів щодо попередження зловживань дітьми психоактивними речовинами можна виділити такі **ресурси**:

а) школа;

б) сім'я (батьки);

в) спеціальні медичні, юридичні та психологічні служби;

г) громадські організації.

Для формування антиадиктивної спрямованості особистості недостатнім є використання тільки інформації про наслідки вживання психоактивних речовин. Заходи мають бути спрямованими на формування у дитини стійкого негативного ставлення до можливих форм адиктивного досвіду, відповідної оцінки такої поведінки, розвіювання ореолу її престижності, особливості.

Різноманітні форми антиадиктивної виховання у школі можуть бути зосереджені навколо:

– реалізації програми антиадиктивної освіти учнів, яка передбачає включення відповідної інформації у програмовий матеріал різних навчальних предметів: біології, історії, суспільствознавства; біології, основ держави і права, літератури, історії, хімії тощо;

– робота факультативів, гуртків, організації загальношкільних заходів, класних годин, зборів за участю педагогів, батьків, представників правоохоронних органів, медичних працівників тощо;

– організації альтернативних форм виховної роботи антиадиктивного спрямування у школі;

– використання можливостей правового виховання у попередженні адикцій у поведінці неповнолітніх, можливих зловживань наркогенними речовинами.

Шляхи вдосконалення системи профілактики адиктивності на основі:

– спеціальної підготовки вчителів (конференції, семінари, курси підвищення кваліфікації тощо);

– методики формування негативного ставлення до шкідливих звичок учнів шляхом заохочення до занять фізичною культурою і спортом;

– наукового вивчення умов, виявлення та попередження схильності підлітків до вживання психоактивними речовин;

– підвищення рівня антиадиктивної стійкості учнів та включення їх до активних форм взаємодії.

Відповідаючи на **третє питання** «Профілактика втягнення дітей у комерційну сексуальну експлуатацію» здобувачі вищої освіти повинні сказати,

що стрімке поширення КСЕД в нашій країні зумовлює необхідність розроблення та запровадження ефективних програм його профілактики та подолання. Основними трьома напрямками діяльності органів державної влади визначено профілактику (попередження), боротьбу зі злочинами, надання захисту і підтримки постраждалим особам.

Заходи, що стримують розвиток КСЕД:

1) на макрорівні, пов'язаному з державною соціальною політикою і плануванням, уживанням законодавчих заходів, рішенням суспільних і державних питань у регулюванні проблеми КСЕД, організацією інфраструктури допомоги, як основні фактори виступають наступні:

- підвищення життєвого рівня населення;
- згладжування соціальної нерівності в суспільстві;
- зміцнення і стабілізація інституту сім'ї;
- контроль над порнографічною літературою, відеозаписами і сайтами Інтернет;
- введення кримінальної відповідальності за діяльність щодо КСЕД;
- зміна суспільної думки відносно проблеми КСЕД.

2) на мезорівні, що розглядає відносини між дитиною й основними соціальними групами – сім'єю і колективом освітньої установи, де вона повинна знаходитись, найважливішим фактором є:

- реалізація програми статевого виховання школярів через інститут сім'ї і різні типи освітніх установ.

3) на мікрорівні, де розглядається розвиток і становлення конкретної особистості, виділимо наступні фактори:

- розвінчання проституції як дозвільного, забезпеченого і красивого способу життя;
- виховання в дитині високоморальних якостей і моральних норм.

Робота з дітьми, які постраждали від КСЕ, повинна відбуватися за наступними напрямками [9]:

- 1) Створення безпечного середовища для дитини.
- 2) Здійснення усіх видів профілактики (первинної, вторинної, третинної).
- 3) Ідентифікація дітей, постраждалих від КСЕ.
- 4) Реабілітація дітей, втягнених до КСЕ.
- 5) Адаптація дітей до «нормального» життя та їх соціалізація / ресоціалізація.

Заходи з попередження комерційної сексуальної експлуатації дітей гуртуються навколо таких основних завдань [8]:

1. Проведення освітньої профілактичної роботи з дітьми та їх батьками в навчальних закладах.

2. Навчання представників органів державної влади з питань протидії КСЕД.

3. Введення до програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації поліцейських, медичних, педагогічних працівників, працівників соціальних служб захисту дітей навчальних курсів з протидії КСЕД.

4. Організація профілактичного відвідування сімей, які перебувають у

складних життєвих обставинах.

5. Відвідування дітей групи ризику за місцем їх проживання, навчання з метою проведення заходів індивідуальної профілактики, а також виявлення та припинення фактів жорстокого поводження з дітьми.

6. Інформаційна діяльність, спрямована на підвищення рівня обізнаності з проблемою широкого кола громадян.

Первинна профілактика КСЕД – це сукупність заходів спрямованих на інформування про наявність проблеми, попередження розвитку чинників ризику виникнення сексуального насильства щодо дітей; формування в суспільстві ненасильницького світогляду спрямованого на дотримання законослухняної позиції; неприйняття насильницької моделі виховання дітей та насильницької поведінки в сім'ї.

Об'єкт первинної профілактики: діти, батьки, соціальне оточення дитини та сім'ї.

Основні завдання первинної профілактики КСЕД:

1) інформування дітей, молоді, батьків, педагогічних працівників, працівників поліції і соціальних служб у справах дітей про причини, ризики, ознаки, наслідки сексуального насильства щодо дітей в сім'ї та комерційної сексуальної експлуатації дітей; про правила безпечної поведінки дитини; про законодавство, покарання кривдників, захист постраждалих;

2) поширення правової освіти населення; спростування міфів, стереотипів, викорінення упереджень, звичаїв щодо насильства в сім'ї;

3) формування негативного ставлення з боку суспільства до фактів насильства в сім'ї; формування у дітей ненасильницького світогляду;

4) статеве виховання дітей та молоді; забезпечення підлітків необхідною грамотною інформацією, яка допоможе їм адаптуватися до змін у період статевого дозрівання; дошлюбна підготовка молоді, підготовка до відповідального батьківства;

5) здійснення постійно діючого навчання, підвищення кваліфікації для всіх категорій фахівців (поліцейських, вчителів, соціальних педагогів, психологів, служб у справах сім'ї тощо), які працюють у сфері захисту дітей та попередження насильства щодо дітей.

Відповідаючи на **четверте питання** «Профілактика бродяжництва та жебракування» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що первинний етап здійснюється інспекторами ювенальної превенції територіальних відділів поліції. Співробітники превенції здійснюють індивідуальну профілактику у відношенні неповнолітніх та їх батьків чи законних представників дитини, тим самим на етапі первинної профілактики вживаючи заходи щодо попередження насильства в сім'ї, невиконання дорослими своїх обов'язків щодо виховання, навчання та утримання дітей.

Працівниками ювенальної превенції проводяться комплексні профілактичні міжвідомчі заходи. Метою цих заходів є виявлення неблагополучних сімей та дітей, які перебувають соціально небезпечному становищі, приймаються різні за характером заходи з метою впливу на батьків, (взяття на облік, проведення виховних бесід тощо). Співробітники ювенальної

превенції приймають участь у створенні єдиної комп'ютерної бази даних щодо неблагополучних сімей, неповнолітніх які перебувають у соціально небезпечному положенні. Разом з органами виконавчої влади готують збірники методичних рекомендацій та нормативно – правових актів щодо сімейного неблагополуччя, правопорушень неповнолітніми, захисту їх прав та інтересів, проводяться консультації спеціалістів.

Розглядаючи вторинну профілактику жебракування та бродяжництва дітей, осіб недосяглих повноліття, необхідно виділити діяльність підрозділів поліції щодо виявлення та вилучення з вулиць та інших громадських місць підлітків які жебракують та бродяжать. На етапі вторинної профілактики поліцейські виявляють неповнолітніх, які скоїли правопорушення, підозрюваних у скоєнні злочину розшукують їхніх батьків чи законних представників і в залежності від правопорушення визначають подальші дії.

Третинний етап профілактики бродяжництва та жебракування неповнолітніх направлений на діяльність усіх суб'єктів профілактики на соціальну адаптацію неповнолітнього, встановлення його особистісного та соціального статусу, а в подальшому на повернення в сім'ю. Службова діяльність підрозділів ювенальної превенції, на цій стадії, направлена на перевірку умов перебування неповнолітнього, який раніше займався бродяжництвом та жебракуванням, в родині, виховної роботи з батьками та особами які їх замінюють, залучення підлітків до участі у різноманітних гуртках.

В плануванні профілактичної роботи бродяжництва та жебракування неповнолітніх виділяють два напрямки: робота з неповнолітніми та робота з батьками. Завданням батьків, педагогів, психологів є розширення емоційного поведінкової сфери реагування підлітка, тобто навчити його різноманітним стратегіям поведінки.

Теми рефератів

1. Соціально-педагогічні технології роботи з сім'єю, яка виховує дитину з обмеженими можливостями.
2. Технологія соціально-педагогічної реабілітації.
3. Соціально-педагогічне сімейне і психолого-педагогічне консультування.
4. Методи профілактики адиктивної поведінки.
5. Превентивне виховання і навчання: їх сутність, зміст, напрямки.
6. Система методів і прийомів профілактично-виховної роботи з дітьми.
7. Поняття про профілактику та її види (первинну, вторинну, третинну).
8. Сучасна структура вітчизняної системи профілактики девіантної поведінки дітей та молоді.
9. Напрями профілактично-виховної роботи з дітьми.

Література:

Основна: 1,2,7

Допоміжна: 3,4,8,14,15,18

Тема № 9: ПРОФІЛАКТИЧНО-ВИХОВНА РОБОТА З ДІТЬМИ: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, НАПРЯМИ

Семінарське заняття. Профілактично-виховна робота з дітьми: сутність, зміст, напрями.

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про профілактично-виховну роботу з дітьми: сутність, зміст, напрями

Кількість годин – 2

Навчальні питання:

1. Поняття про профілактику; рівні профілактики відхилень у поведінці дітей.
2. Профілактично-виховна робота з дітьми; сутність, зміст, завдання.

Методичні вказівки

При підготовці відповіді на **перше питання** звернути увагу на те, що науковці виділяють педагогічну профілактику - формування конкретного морального почуття відповідальності шляхом комплексного цілеспрямованого впливу на свідомість, почуття, волю учнів з метою вироблення їх імунітету до негативних впливів навколишнього середовища; попередження асоціальної спрямованості поведінки неповнолітніх, перебудова їх ставлення до навколишньої дійсності у процесі перевиховання.

Первинна педагогічна профілактика - це процес комплексного цілеспрямованого впливу на свідомість, почуття, волю учнів, *метою якого є виховання психічно, фізично, морально та соціально здорової особистості. Первинна (соціально-педагогічна) профілактика спрямована на збереження і розвиток умов, що сприяють здоров'ю, збереженню життя дітей, а також на попередження несприятливого впливу на нього факторів соціального й природного середовища.* Слід підкреслити, що первинна профілактика є масовою і найбільш ефективною. Вона зазвичай базується на комплексному системному вивченні впливу умов і факторів як соціального, так і природного середовища на здоров'я і всебічний розвиток дитини.

При підготовці відповіді на **друге питання** звернути увагу на те, що “превентивне виховання”, його зміст та місце в аспекті здійснення майбутніми працівниками міліції соціальної та виховної роботи з підлітками.

Превентивне виховання визначається як “широкий спектр узгоджених соціально-виховних теорій і практик з метою підвищення ефективності інтелектуального, емоційного, психічного і фізичного розвитку дітей і молоді у запобіганні асоціальної поведінки і шкідливих звичок, пов’язаних із вживанням наркотиків, токсичних речовин, алкоголю, палінням цигарок і його наслідками для здоров’я, профілактикою ВІЛ/СНІДу”. Даний термін також використовують: а) як вид допомоги “превентивного характеру, яка попереджує прогнозовану несприятливу ситуацію”; б) як “превентивні заходи” – “позбавлення прав та обмеження свободи при загрозі рецидиву”; в) як одну із задач соціальної роботи – “формування здорового способу життя”.

Оскільки це виховання, то воно повою мірою може бути реалізовано по відношенню до підлітків, які є організованими (в установах, школах, клубах, спецзакладах тощо). Але воно не може вплинути на підлітків, які належать до “групи ризику” – бездоглядних, безпритульних, тих, хто не відвідує школу та

ін. А ця категорія підлітків особливо потребує відповідної виховної роботи з ними.

Соціальна профілактика розв'язує комплексну проблему, яка має і педагогічний аспект. Тобто, соціальна профілактика ширша за превентивне виховання, включає його в себе, але не зводиться до нього, оскільки є комплексом заходів, вимагає іншої організації.

Отже, соціальна профілактика і превентивне виховання – це види діяльності майбутнього працівника органів внутрішніх справ з підлітками, вони взаємопов'язані і зумовлюють успіх одне одного.

Важливим напрямком профілактично-виховної роботи працівників ОВС з підлітками є правове виховання.

Правове виховання являє собою цілеспрямований і керований процес, що включає формування правових знань, перетворення їх в особистісні переконання і на цій основі відповідального ставлення до власних вчинків і поведінки в цілому. Правове виховання спонукає співвідносити свій досвід, свою поведінку з правовими нормами суспільства. Організоване і цілеспрямоване правове виховання сприяє перетворенню правових вимог суспільства у вимоги особистості до самої себе.

Метою правового виховання є формування правосвідомості і на цій основі свідомої й активної правомірної поведінки. Досягнення цієї мети здійснюється шляхом: а) правового навчання, через включення відповідних навчальних предметів; б) організованої правової освіти в позакласній роботі; в) підвищення правової культури батьків і педагогів.

Робота з правового виховання націлена на розв'язання таких завдань:

- формування системи правових знань;
- повага і дотримання прав, свобод і обов'язків;
- формування умінь і навичок свідомої, правослухняної поведінки в суспільстві;
- виховання почуття особистої відповідальності за свою поведінку;
- формування внутрішньої потреби в захисті своїх і суспільних прав від злочинних зазіхань.

Розв'язання цих задач можливо через: а) правове навчання; б) правову просвіту. Результатом правового виховання є свідоме і добровільне виконання людиною вимог права та прагнення відстоювати власні права, у випадку, коли їх порушують інші люди.

Таким чином, в рамках своєї професійної діяльності працівники ОВС мають здійснювати і соціальну профілактику (як вид соціальної роботи), і превентивне та правове виховання (як напрями виховної роботи).

Теми рефератів

1. Превентивне виховання і навчання: їх сутність, зміст, напрямки.
2. Система методів і прийомів профілактично-виховної роботи з дітьми.
3. Поняття про профілактику та її види (первинну, вторинну, третинну).
4. Сучасна структура вітчизняної системи профілактики девіантної поведінки дітей та молоді.

5. Напрями профілактично-виховної роботи з дітьми.

Література:

Основна: 3,4,5,6

Допоміжна: 10,11,12,13,15,19

Тема № 10. МЕТОДИ, ПРИЙОМИ ТА ФОРМИ ПРОФІЛАКТИЧНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ.

Семінарське заняття. Методи, прийоми та форми профілактично-виховної роботи з дітьми.

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про методи, прийоми та форми профілактично-виховної роботи з дітьми..

Кількість годин – 2

Навчальні питання:

1. Поняття про методи профілактично-виховної роботи з дітьми.
2. Прийоми і форми профілактично-виховної роботи з дітьми.

Методичні вказівки

Відповідаючи на **перше питання** «Поняття про методи профілактично-виховної роботи з дітьми» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що *методи* - це шляхи, способи досягнення поставленої мета. Для реалізації завдань усіх рівнів і видів профілактики використовують різні методи: загальні педагогічні та спеціальні корекційні, психологічні, соціологічні. Розглянемо їх детальніше.

А) Загальні педагогічні методи. В практиці корекційної педагогіки використовуються загальні і спеціальні методи. Загальні методи превентивного виховання, на думку І. Підласого, запозичені з педагогіки та поділяються на три великі групи: методи формування свідомості, організації діяльності і стимулювання.

Методи формування свідомості

Розповідь на етичну тему.

Роз'яснення - це метод емоційно-словесного впливу на вихованців. Важлива межа, що відрізняє роз'яснення від пояснення і розповіді, - її націленість на конкретну групу чи окрему особу.

Методи організації діяльності і формування досвіду поведінки.

Методи стимулювання: заохочення та покарання. Здавна відомі такі методи стимулювання, як *заохочення і покарання*. Педагогіка ХХ ст. звернула увагу на ще один вельми дієвий, хоча і не новий метод стимулювання - змагання.

Заохочення- позитивна оцінка дій вихованців.

Б) Спеціальні методи педагогічної корекції.

До спеціальних методів корекційно-виховної роботи відносять:

- суб'єктивно-прагматичний метод;
- метод природних наслідків;
- метод логічних наслідків;
- метод відшкодування;

- метод корекції через працю (“трудовий метод”);
- метод “вибуху” та інші.

В) Психологічні методи у профілактичній роботі застосовуються з метою діагностики особливостей індивіда та організації на основі отриманих результатів різних видів корекційно-виховної і терапевтичної роботи.

Г) Соціологічні методи використовуються в практиці соціально-педагогічної роботи найчастіше з метою збору інформації щодо окремих суспільних проблем та визначення ставлення людей до них.

Відповідаючи на **друге питання** «Прийоми і форми профілактично-виховної роботи з дітьми» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що *прийоми, що спонукають до морально цінних вчинків, накопичення досвіду правильної поведінки дитини:*

Переконання застосовується у ситуаціях роз’яснення і доведення доцільності або неприпустимості якихось вчинків. У процесі переконання формуються етичні погляди, що стають критерієм оцінки вчинків і дій оточення та власної поведінки.

Моральна підтримка і зміцнення віри у власні сили. Превентивний зміст методу полягає у допомозі і підтримці дезорієнтованих підлітків у соціально позитивному спрямуванні їхньої поведінки.

Залучення до соціально орієнтованої діяльності. Створення педагогічних ситуацій зміцнення і розвитку здоров’я, прояву ініціативи, задоволення потреб до ризику має великий превентивний зміст.

Прийом флангового обходу. Суть цього прийому полягає у відсутності прямого осуду. Розмова не зосереджується на проблемі, а спрямована на виявлення позитивного досвіду в житті дитини.

Активізація позитивних почуттів. У житті людини, як відомо, одні почуття є **головними**, інші – **другорядними**. Позитивні почуття, внаслідок накопичення негативного досвіду, не завжди бувають головними, активними, вони **можуть** бути прихованими внаслідок різних обставин.

Мета прийому – сприяти прояву позитивних почуттів дитини, які в силу субкультурних традицій вона намагається приховати від вихователя.

Констатація вчинку. Важливою особливістю даного прийому є те, що вихователь обмежується лише **констатацією** вчинку, не висловлюючи свого негативного ставлення до нього і не кваліфікуючи дії учня як проступку. Але факт констатації вчинку вже означає його викриття. Дитина розуміє, що мова йде про правильну дію, тому констатація вчинку спрямована на ініціювання внутрішнього конфлікту, конструктивне вирішення якого відбувається за методами розв’язування конфліктів.

Розпорядження – прийом педагогічного впливу, який змушує дитину вчинити бажаний позитивний вчинок, що допомагає одночасно утриматися від негідного вчинку. Зловживання розпорядженням не тільки не ефективне, а й шкідливе.

Попередження – прийом, за допомогою якого вихователь розкриває негативні наслідки дій дитини, що стануть обов’язковими, якщо вона не виправить своєї поведінки. Зміст впливу полягає в тому, що вихователь

викликає у дитини, тривогу, побоювання і бажання запобігти згаданим неприємним наслідкам.

Виявлення вихователем власної тривоги про майбутні наслідки поведінки дитини. Прийом ґрунтується на тому, що більшість негативних вчинків є імпульсивними діями, які пов'язані та є наслідками негативних навичок, відбуваються через безтурботну впевненість дитини, що все мине безкарно. Застосовуючи прийом, педагог своєю дією або словом дає зрозуміти дитині, що про проступок він знає, але негайно не виявляє свого ставлення до нього, а має намір поговорити з винним через деякий час.

Теми рефератів

1. Соціально-педагогічні технології роботи з сім'єю, яка виховує дитину з обмеженими можливостями.
2. Технологія соціально-педагогічної реабілітації.
3. Робота з сім'єю як напрям профілактично-виховної роботи з дітьми.
4. Особливості профілактично-виховної роботи в школі.

Література:

Основна: 2,6,8,9

Допоміжна: 8,9,11,19,20, 26, 27, 28

Тема № 11. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ.

Семінарське заняття. Соціально-педагогічна профілактика агресивної поведінки дітей.

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про соціально-педагогічну профілактику агресивної поведінки дітей.

Кількість годин – 4

Навчальні питання:

1. Особливості формування дитячої та підліткової агресивності.
2. Лихослів'я як вербальна агресія, особливості корекції.
3. Булінг як психологічне і соціальне явище.
4. Психокорекція неструктивної та ворожої деструктивної агресії.

Методичні вказівки

Відповідаючи на **перше питання** «Особливості формування дитячої та підліткової агресивності» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що *перший варіант зародження агресивності*: ситуація занадто упереджених батьків. Постійно домагаючись потрібного результату за допомогою агресії, дитина виробляє стереотип агресивної поведінки. Як тільки батьки не встигли виконати якусь вимогу малюка, він починає кричати, тупотіти ногами, бити своїх батьків, проявляти фізичну агресію. У процесі дорослішання стереотип агресивної поведінки у таких дітей переростає в якість особистості, що приносить багато клопоту всім: самій дитині та людям, які її оточують.

Другий варіант зародження агресивності: батьки емоційно не сприймають дитину, ставляться до неї зневажливо або негативно (хлопчики особливо чутливо реагують на відсутність уваги з боку матері). Це породжує

страх, агресію.

Діти у розмовах, іграх намагаються копіювати поведінку дорослих, уявляючи її зразковою, але більшість батьків таку поведінку власної дитини сприймають негативно, причому дорослі не завжди усвідомлюють неприйнятні форми власної поведінки, і коли бачать її з боку - реагують дуже хворобливо.

На жаль, від цього страждають діти, оскільки вони копіюють батьківську поведінку, отримуючи за це осуд, погрози, покарання.

Підліткова агресивність. У підлітковому віці діти намагаються позбавитися залежності від батьків і поводитися максимально самостійно. У власній поведінці вони ідентифікують себе вже не з батьком та матір'ю, а з іншими значущими для себе людьми - старшими друзями, авторитетними педагогами, кіногероями. І якщо така ідентифікація викликає агресивність дитини, вона у стосунках з батьками може поводитись деструктивно, протистояти ще більше. Такі діти більш охоче спілкуються з однолітками, навіть з малознайомими людьми, ніж з батьками, до яких намагаються не звертатися за допомогою без особливої потреби.

Як відомо, багато вчених розглядають період від 13 до 16 років як суцільну багаторічну вікову кризу. У дітей з'являється низка переживань: почуття самотності і відторгнення від оточення, втрата цілісності світу, не відповідності свого реального "Я". Крім того, загострюється прагнення позбутися залежності від батьків, сформувати власні погляди і досягти цілковитої самостійності у прийнятті рішень, виборі поведінки. Це дуже складний період у житті сім'ї. Дорослі повинні зрозуміти, що підліток для того, щоб навчитися науки комунікативності, повинен більше часу проводити серед однолітків. Серед реальних людей і в реальних ситуаціях підлітки вчаться справлятися із життєвими труднощами: вирішувати психологічні проблеми, переборювати страх, ревності, ворожість, формувати моральні уявлення, вчитися конструктивно з'ясовувати стосунки. Для дитини, яка подорослішала, батьки повинні залишатися добрими друзями, надійним тилом. Підліток має бути впевненим, що за потреби йому є до кого звернутися, обговорити складні ситуації, запитати поради, але діяти він повинен сам.

Виділяють **групи дітей, здатних до виявлення агресивності:**

1. *Діти, схильні до прояву фізичної агресії.* Це активні, цілеспрямовані діти, відзначаються рішучістю, схильністю до ризику, авантюризму. Вони мають яскраво виражені лідерські якості, уміння згуртувати однолітків, правильно розділити між ними групові ролі, повести за собою.

2. *Діти, схильні до прояву вербальної агресії.* Відзначаються психічною невірноваженістю, постійною тривожністю, невпевненістю у собі. Вони активні і працездатні, але в емоційному плані схильні до зниження настрою. Зовнішньо часто вражають своєю похмурістю, недоступністю та гоноровитістю, але після ближчого спілкування перестають бути скутими і стають цікавими у спілкуванні.

3. *Діти, схильні до невербальної агресії.* Такі діти дуже імпульсивні, із слабким самоконтролем. Вони не задумуються про причини своїх проступків, їх наслідки, вони мають низькі духовні інтереси, погано переносять критику, із

задоволенням піддаються почуттям насолоди, не рахуючись з обставинами, моральними нормами, етичними стандартами, бажанням оточення.

4. *Діти, схильні до прояву негативізму.* Відзначаються завищеною чуттєвістю та уразливістю. Основні риси характеру - егоїзм, самовдоволення, завищена самооцінка. Все, що заважає задоволенню їх особистісних потреб, викликає протест. Тому і критику, і байдужість оточення вони сприймають як образу. Але діти цієї групи розсудливі, дотримуються традиційних поглядів, контролюють кожне своє слово, і це часто допомагає їм уникнути конфліктів та переживань.

Чинники агресивної поведінки дітей

Науковці виділяють такі групи чинників агресивної поведінки:

1. Соціокультурні чинники

Як свідчить практика, молоді люди - найбільш вразлива і незахищена категорія людей, які піддаються агресивності та насильству як з боку старших, так і з боку своїх однолітків. Наші дослідження свідчать, що понад 80 % підлітків у тій чи іншій формі відчують на собі прояви цих явищ.

Аналіз сучасних досліджень і практика свідчать, що насильство над молодими людьми обумовлюють певні соціальні і культурні умови.

1. Відсутність у суспільній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань.

Можна чи ні закликати дитину до порядку, застосовуючи фізичне й емоційне насильство? Якщо так, то якою мірою? Науковці трактують фізичне покарання як застосування опікуном сили до дитини з метою її дисциплінування, мотивації зміни або припинення небажаної (несхвалюваної) поведінки. Дуже часто доводиться стикатися з тим, що фізичне покарання в нашій культурі (ляпас, запотиличник, покарання ременем) вважається поширеною і природною формою виховання і не вважається насильством. Різниця лише в тому, що хтось вдається до цього лише в крайніх випадках, а хтось - практикує досить часто.

2. Низька правова освіченість населення.

Недостатня поінформованість населення про права і захист дитини, закріплені у діючих законах і Конвенції про права дитини, де дитина розглядається як повноправна особистість і кожен громадянин зобов'язаний повідомляти в органи, які допомагають дітям - жертвам насильства.

Діти часто не знають, що вони повноправні особи і мають право на захист і допомогу суспільства. Вони не знають, в які органи слід звертатися з проханням про захист, які соціальні установи можуть надати їм допомогу. Тому вчителі повинні бути підготовлені для бесід з дітьми на теми насильства, захисту їхніх прав, щоб останні навчилися самозахисту.

3. Недостатнє розуміння суспільством агресивності та насильства як соціальної проблеми.

Іноді важко уявити й усвідомити ознаки насильства щодо дітей, особливо це стосується сексуальної поведінки. У дійсності ж діти з найменших років залучені до різних сексуальних дій, причому їх спектр розподілений від нормативного до вкрай патологічного. Не вироблено чітких критеріїв, за якими

можна класифікувати насильство на основі як формальних, так і неформальних законів. Не так легко визначити, які форми контакту між дитиною і дорослим, крім власне статевого акта, підлягають юридичній забороні, в яких випадках сексуальна стимуляція дитини може вважатися проявом батьківської любові, а в яких - спокусою. Не відпрацьований механізм вирішення подібних ситуацій, необхідне проведення навчання фахівців, які займаються дітьми. Вчителі, лікарі, вихователі, як правило, першими помічають ознаки насильства над дітьми. Дуже важливо, щоб вони вміли це розпізнавати, знали, як поводитися з дитиною, яка підпала під жорстоке ставлення, а також в яких ситуаціях і в які органи (процедурні правила) варто негайно повідомляти. Якщо буде визначено механізм реагування на факти насильства і процедурні правила (наприклад, у випадку консультації дитини: де, хто і як має право консультувати, хто і за що відповідає), то зменшиться різниця між реальними і встановленими випадками. Причинами відмови від повідомлення можуть бути: невпевненість у розпізнанні (чи це насильство?); боязнь порушити права батьків або ускладнити свої стосунки з сім'єю; і головне, стосунки між сім'єю і жертвою. Безсилля владних структур, відсутність підтримки з боку школи і суспільства негативно позначаються на вирішенні даної проблеми.

4 Відсутність ефективної превентивної політики держави.

Тільки в останні роки стали створюватися кризові центри, "телефони довіри", притулки і соціальні готелі для жертв насильства. Але практично відсутні освітні і реабілітаційні програми, призначені для груп ризику: програми підтримки (для підлітків, умовно засуджених за насильство, у тому числі сексуальне), спеціальні навчальні програми для батьків, схильних до насильства, патронаж над жертвами насильства тощо. Подібні програми вже існують у США, Канаді та інших країнах, але у нас вони відсутні. Одним із засобів профілактики є створення навчальних програм, що включають спеціальну освіту, основи безпечного спілкування, які охоплюють дітей, підлітків, батьків, педагогів, соціальних працівників і міліцію.

5 Недосконалість законодавства.

Закони про захист прав неповнолітніх занадто декларативні і вимагають конкретизації та вдосконалення. Наприклад, процес позбавлення батьківських прав може тривати досить довго - декілька років. У цей час діти змушені перебувати в кількох притулках, внаслідок чого страждає їх емоційний і соціальний розвиток, а з віком зменшується ймовірність їхньої успішної адаптації. Якщо безпосередня небезпека для дитини усунута, то часто припиняється і карне переслідування. Не всі випадки насильства щодо підлітків розглядаються в суді. Дитина нерідко направляється з одного місця в інше для проведення додаткових психіатричних і психологічних експертиз тощо. Тоді як у цей час дуже важливо, щоб дитина, яка постраждала, якомога раніше отримала всебічну психологічну, медичну і соціальну допомогу. У зв'язку з цим необхідно організувати тісне співробітництво між державними і недержавними установами, які займаються дитячими проблемами.

6. Вплив засобів масової інформації як чинник агресивності та насильства.

Цей чинник дуже важливий не лише для нашої країни, а й загалом у світі, тому розглянемо його детальніше. Демонстрування практично щодня агресивності за допомогою телебачення (мультфільми, фільми, передачі) і відео зміцнює думку дитини або підлітка про насильство як цінність і засіб засвоєння усталеної поведінки.

Відповідаючи на **друге питання** «Лихослів'я як вербальна агресія, особливості корекції» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що вербальна агресія - інвективне спілкування найбільш притаманне у перехідний до дорослості період. За даними досліджень Л. Ширококорядюк, старшокласники розуміють лихослів'я не лише як лайку. Це слова, якими можна образити іншу людину, завдати їй болю. У своїй мові лихослів'я використовують 96 % школярів.

На думку учнів, причинами лихослів'я є роздратованість, невдачі, злість, відповідь на образу, бажання продемонструвати свою дорослість, належність до крутих хлопців, розрядитись, звернути на себе увагу. 55% старшокласників вдаються до грубої лайки.

Чи зазнають діти приниження через лайку на свою адресу з боку дорослих (батьків, вчителів)? Виявляється, що 66% учнів зазнають словесних образ від батьків. Слів, якими батьки кривдять дитину, багато, і вони різноманітні. Найбільш поширені слова: сволота, скотина, курва, сука, *шльондра*, проститутка. Часте їх вживання може призвести до емоційної деривації дитини. Іноді батьківське лихослів'я може стати своєрідним “пророцтвом”: дитина починає поводити себе так, як її називають. Спрацьовує механізм прямого навіювання з боку найбільш авторитетної для дитини людини. Ще більш небезпечними є звинувачування дитини з боку батьків: “Нам соромно називати тебе нашою дитиною”, “Як ми могли народити таку каліку, як ти?”, “Ти не наша донька” тощо.

За даними досліджень, 9% батьків зізнаються, що лихословлять щодо власної дитини; 58% батьків зазначають, що їх сімейне оточення лихословить взагалі.

Таким чином, сім'я - те середовище, де дитина найперше вчиться лихословити. Активне вживання дорослими нецензурних слів у сім'ї змінює до них поріг чутливості у дитини. Тому лихослів'я для дитини стає буденним і звичним. Проте батьки не зовсім точно уявляють масштаби поширення лихослів'я серед дітей. А вони виглядають так:

- 38% батьків вважають, що їх діти взагалі не лихословлять;
- найпоширенішим методом подолання лихослів'я є сварка, покарання, фізичне покарання;
- 70% учнів вважають, що подібні методи виховання не стимулюють їх до поліпшення поведінки.

Чи має місце лихослів'я у поведінці вчителів? За даними опитувань учнів шкіл, 56 % учнів вважають, що так; 40% вчителів зізнаються, що іноді можуть образити дитину словом; вчителі використовують лихослів'я диференційовано, обираючи інтелектуальну сферу, почуття гідності чи дорослості. Найбільш поширеними у вимові вчителів є такі слова та вирази: дурень, дебіл, ідіот,

кретин, тупий, скотина, свиня; позатикали роти, повторюю для особливо тупих, кому ви потрібні тощо.

Вчительське лихослів'я можна умовно розподілити на такі групи:

1) лихослів'я, що спрямоване на констатацію природної нездатності учня до навчання (бовдур, тупий, дебіл, сибірські валянки, доходить як до жирафа тощо);

2) лихослів'я, що констатує невихованість *дітей* (нахаба, брехун, ледащо, дикун, наволоч);

3) лихослів'я, що демонструє загальне неприйняття учня як людини (чмо, зараза, потвора, мерзота);

Чинники вчительського лихослів'я:

1) поведінка учня: нахабство, грубість, невідповідність до уроку;

2) проблеми, пов'язані з непрофесіоналізмом педагога: відсутність педагогічного такту, неспроможність розв'язати проблему педагогічно доцільним способом;

3) індивідуально-особистісні проблеми батьків, педагогів, учнів: невірноваженість, нестриманість, сімейні негаразди, перевтома, гнів, поспіх, стрес;

4) соціальні проблеми: скрутне матеріальне становище.

Діагностика агресивної поведінки дітей-підлітків проводиться за допомогою спостереження, проєктивних та опитувальних методик.

Відповідаючи на **третє питання** «Булінг як психологічне і соціальне явище» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що **булінг** – це, насильство, що має умисний характер і проявляється, як правило, у тривалих, неодноразово повторюваних діях фізичного та/або психічного характеру з боку особи або групи осіб, які володіють певними перевагами (фізичними, адміністративними, психологічними тощо), вчинюваних з певною, визначеною метою (залякати, примусити зізнатися у чомусь, покарати за вчинення якогось діяння).

Булінг – це негативна агресивна поведінка умисного характеру, яка має високий ступінь суспільної небезпеки; здійснення тривалого фізичного або психологічного насилля, яке не має характеру самозахисту, з боку одного індивіда або цілої групи щодо іншого індивіда [13, с. 4]. З огляду на спільність ознак таких діянь та особливу загрозу для життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи як благ, які перебувають в Україні під кримінально-правовою охороною, окремі прояви булінгу можуть підпадати під ст. 127 КК України і кваліфікуватись як катування [1, с.12].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 № 2657-VIII визначається:

Булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок

чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Типовими *ознаками булінгу (цькування)* є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін - кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [2].

Існують такі види булінгу:

- **фізичний** (штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси, нанесення тілесних пошкоджень);
- **психологічний** (принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, міміка обличчя, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, погрози, жарти, маніпуляції, шантаж);
- **економічний** (крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей, вимагання грошей);
- **сексуальний** (принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська та образи сексуального характеру, зйомки у переодягальнях, поширення образливих чуток, сексуальні погрози, жарти);
- **кібербулінг** (приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв).

За результатами дослідження, проведеного Фондом ООН Юнісеф у 2017 році, 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу, а 24% дітей стали жертвами цього явища. Саме через розрив комунікації поколінь 48% дітей, відповідно до того ж опитування ЮНІСЕФ, ніколи не розповідали про випадки насилля у школі. А 25% - говорили про це не з дорослими (з другом чи братом/сестрою).

З тих, хто мовчать – 40% соромляться про це говорити, а 22% вважають, що це нормальне явище. При цьому, 44% із тих, хто спостерігав, як знущаються над їхніми однолітками, не реагували на такі факти через острах піддатися аналогічному знущанню.

Булінг у середовищі неповнолітніх виявляється через різні акти фізичного або психологічного насильства та утисків, пережитих дітьми, з боку інших дітей. Це можуть бути: систематичні глузування, що відображають якісь особливості зовнішнього вигляду або особистості потерпілих; псування їх особистих речей, заштовхування під парту, вимагання грошей; відверті знущання, що принижують почуття людської гідності [1, с. 11].

Відповідно до статистичних та соціологічних досліджень зарубіжних учених, шкільний булінг переживають від 4% до 50% дітей. За даними опитування дітей на сайті KidsPoll, у 15% булінг мав системний характер. Постійно займаються булінгом близько 20% дітей.

В Україні 80% дітей до 15-ти річного віку зіштовхувались з проявами цькування – чи як спостерігачі, чи як жертви, чи як ініціатори переслідувань. І

близько 8% є хронічними жертвами, тобто піддаються булінгу декілька разів на тиждень.

Більшість причин щодо формування терору в дитячому колективі можна об'єднати у три групи:

1. Зовнішні (вплив дорослих – учителів, батьків);
2. Поведінкові (дитина проявляє/не проявляє активність, на яку від неї очікує більша частина класу – відмінник, підлиза, ябеда, двісчник, занадто активний/пасивний, експресивний/закритий);
3. Особисті (фізичні чи психологічні особливості дитини – вади розвитку, колір шкіри чи волосся; майнові можливості дітей).

В основному вважається, що мотивами до формування різних форм приниження дітей є побудова ієрархічної вертикалі в колективі (включаючи самоствердження та боротьбу з конкурентами), загострене відчуття справедливості (у тому числі – заздрість, помста, неприйняття окремих осіб) чи реалізація своїх садистських/мозахістських схильностей.

Серед причин насилля дітей в дитячих колективах можна визначити як *нерівність, нетолерантність та популяризація насильницьких моделей поведінки, проблеми сімейного виховання, проблеми шкільної системи, біологічно-вікові особливості дитини.*

Базовою причиною цькування серед дітей є загальна *нерівність* людей. Йдеться не лише про вертикальну, але й – горизонтальну нерівності. Тобто, не лише про майнову чи статусну нерівність, але й про нерівність фізичну, інтелектуальну, за рівнем здоров'я, за місцем проживання, за рівнем освіти, за кольором шкіри. Більше того, для людства як такого властива нерівність можливостей [12, с.17].

Однак, ще більшою проблемою є не стільки сама нерівність, скільки *нетолерантність суспільства до відмінностей*, які існують у суспільстві. Нездатність суспільства, батьків, учителів усвідомити індивідуальні особливості кожної людини передається дітям.

Для більшості ініціаторів шкільного терору поштовхом для здійснення насилля є не бажання здійснити агресію (це зустрічається лише у схильних до садизму дітей). Визначальним є нерозуміння цінностей інших. Булінг – формується через дегуманізацію жертви. В їх розумінні жертва завжди – «лох», який не заслуговує на повагу. Це дозволяє кривдникам шкодити без почуття провини, співчуття чи емпатії [13, с. 17].

Сім'я є основним джерелом, який визначає поведінку дитини в колективі. Тобто, у більшості випадків, як жертви, так і ініціатори формуються завдяки ситуації та особливостям виховання у власних сім'ях. Йдеться про:

1. Відсутність комунікацій з батьками. За даними дослідників, батьки проводять з дітьми 12,5 хвилин щодня. З них 8 хвилин – нотації та директиви.

Відсутність зв'язку з дорослими є однією з найважливіших причин розгортання шкільного насилля. Зокрема, через відсутність спілкування «жертва-батьки», переслідувачі розуміють власну безкарність та проводжують вчиняти насильницькі дії [13, с. 23].

2. Гіперопіка над дитиною. За таких обставин дитина виходить із сімейного оточення у зовнішній світ позбавленою можливості самостійно вирішувати проблеми. Такі діти постійно перебувають у пошуку людини, яка б вирішувала проблеми за них.

3. Авторитарний стиль виховання дитини. Надмірний авторитаризм у батьківському вихованні призводить до того, що діти сприймають світ як постійне джерело загрози. Дитині постійно не вистачає любові та ласки [13, с. 24].

4. Насилля у сім'ї. Більшість дітей калькують поведінку дорослих в інших колективах. Якщо в сім'ї традиційним є насилля щодо інших членів, то швидше за все, діти будуть застосовувати насилля в інших колективах [13, с. 26].

5. Передача дорослими патернів поведінки - опосередкована популяризація нетолерантності. Дорослі можуть несвідомо привчати дітей до негативного ставлення до певної категорії осіб (сусідів, жінок, «нищобродів», інвалідів, людей з іншим кольором шкіри та нетрадиційної сексуальної орієнтації). Передача цінностей та моделей поведінки нетолерантності та насилля може відбуватись через розмови дорослих, негативні емоції батьків, вчителів.

Відповідаючи на **четверте питання** «Психокорекція неструктурної та ворожої деструктивної агресії» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що сутність профілактики полягає у розвитку почуття відповідальності дітей і молоді за свою поведінку, що сприяє глибокому усвідомленню шкоди насильницьких дій в усіх проявах.

Профілактику агресивності неповнолітніх ми розглядаємо на трьох рівнях: первинної, вторинної і третинної профілактики. Нагадаємо, що профілактика - термін медичний, однак він найбільш підходить до визначення процесу виховання і перевиховання дітей, які піддаються насильству або спричиняють насильство.

Первинна, або переважно соціально-педагогічна, профілактика агресивності та насильства спрямована на збереження і розвиток умов, що сприяють здоров'ю, збереженню життя дітей і на попередження несприятливого впливу на них факторів соціального і природного середовища. Первинна профілактика є масовою і найбільш ефективною. Вона базується на комплексному системному вивченні впливу умов і факторів соціального та природного середовища на здоров'я і розвиток дитини. До заходів первинної профілактики належать засоби захисту, які можуть вплинути або на шляху несприятливої дії факторів, або на підвищення стійкості підлітка до таких несприятливих факторів.

Завданням *вторинної (ранньої) профілактики* агресивності та насильства є якомога раніше виявлення негативних змін в агресивній поведінці дитини, що дає можливість також попередити їх подальший розвиток. Вторинна, або рання, профілактика базується на результатах масової діагностики різноманітних аспектів життєдіяльності учнів і є індивідуальною в плані корекції систем життєдіяльності і життєзабезпечення дитини. Рання профілактика являє собою діяльність із запобігання подальших можливих порушень соціальних механізмів моральної регуляції.

Показником необхідності початку профілактичних заходів є характер поведінки, який завдає шкоди суспільству чи інтересам окремих осіб і в якому проявляються агресивність, грубість, брехливість та інші негативні якості, що свідчать про спотворення ціннісних орієнтацій і недоліки внутрішніх регуляторів поведінки підлітка: свідомості, почуттів, волі, мотивів.

Зауважимо, що сутність профілактики полягає не лише у проведенні певних корекційних заходів, спрямованих на виявлення й усунення насильства, причин і умов його скоєння, а й здійснення системи заходів виховної роботи щодо формування позитивних рис особистості учня. Значення профілактики, особливо ранньої, посилюється її гуманністю в системі заходів і засобів виховної роботи із запобігання насильству щодо неповнолітніх та в цілому антигромадських вчинків.

Реалізація нерозривного зв'язку та єдності загальновиховного процесу з попередженням насильства щодо підлітків є специфікою виховного змісту ранньої профілактики, її необхідність визначається уже незначними відхиленнями у поведінці дітей.

Третинна, або цілеспрямована, профілактика агресивності та насильства містить сукупність заходів, спрямованих на попередження переходу проявів насильства у більш важку стадію. Третинна профілактика є індивідуальною, вона включає заходи з виявлення й усунення конкретних недоліків сімейного, шкільного і суспільного виховання, а також цілеспрямовану роботу з тими дітьми і молоддю, які мають відхилення у поведінці від моральних і правових норм.

Отже, *профілактика дитячої агресивності* - це не лише частина попереджувальної роботи, спрямованої на виявлення й усунення причин і умов агресивної поведінки та насильства, а й система заходів перевиховання і формування особистості.

Теми рефератів

1. Соціально-педагогічне сімейне і психолого-педагогічне консультування.
2. Методи профілактики адиктивної поведінки.
3. Девіантна поведінка: причини та наслідки.
4. Сучасні класифікації девіантної поведінки дітей.
5. Сучасні теорії, які пояснюють природу девіантної поведінки дітей.

Література:

Основна: 2,6,7,8

Допоміжна: 4,8,9,11,18

Тема № 12. ПОПЕРЕДЖЕННЯ РУЙНІВНИХ ФОРМ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ І МОЛОДІ: ВАНДАЛІЗМУ, ГРАФІТІ ТА ІН.

Семінарське заняття. Попередження руйнівних форм поведінки дітей і молоді: вандалізму, графіті та ін.

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про способи попередження руйнівних форм поведінки дітей і молоді: вандалізму, графіті та ін..

Кількість годин – 2

Навчальні питання:

1. Суть та особливості вандалізму як форми девіантної поведінки. Теорії, що пояснюють виникнення вандалізму.
2. Характеристика основних підходів до класифікації типів вандалізму.
3. Графіті як форма девіантної поведінки і вандалізму. Види графіті, характеристика мотивів графіті.

Методичні вказівки

Відповідаючи на **перше питання** «Суть та особливості вандалізму як форми девіантної поведінки. Теорії, що пояснюють виникнення вандалізму» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що вандалізм трактується як переважно чоловічий феномен. Більшість актів вандалізму здійснюється молодими людьми у віці до 25 років. Пік вандалізму припадає на підлітковий вік. Вандалізм займає суттєве місце в структурі кримінальної активності підлітків 13-17 років.

За даними соціальних досліджень, образ підлітка-вандала у суспільній свідомості виглядає так:

- примітивна істота з відхиленнями в розумовому і психічному розвитку;
- має низький соціальний статус у сім'ї.

Які реальні соціально-психологічні характеристики підлітка-вандала?

- Дослідження не виявили кореляції між схильністю до вандалізму та належністю до певного соціального прошарку;
- рівень інтелектуального розвитку вандалів майже такий, як і в інших підлітків, однак вони, як правило, є слабо встигаючими в школі;
- більшість злісних вандалів знаходяться в гострій кризовій ситуації.

1. Теорії, що пояснюють виникнення вандалізму.

На основі аналізу вітчизняних та зарубіжних досліджень ми виявили найбільш поширені теорії вандалізму. Розглянемо їх детальніше.

Естетична теорія. У. Оллен і Д. Грінбергер розглядають вандалізм з позицій *теорії збудження*, а також експериментальної естетики. *Естетична теорія* вивчає внутрішні психологічні процеси, властиві самому акту руйнації. Вандалізм трактується як процес, що приносить задоволення. Автори спираються на тезу, що гедоністична цінність стимулу визначається його здатністю викликати збудження. У. Оллен і Д. Грінбергер припустили, що задоволення, яке отримується в процесі руйнації, виробляється переважно тими стимулами, які супроводжують будь-які естетичні переживання. Трансформація матеріалу в нову структуру активізує однаковий базовий ряд психологічних процесів і в творчій, і в руйнівній дії. Встановлено, що ступінь задоволення, в свою чергу, залежить і від кількох структурних характеристик стимулу: новизна, складність, спонтанність. Візуальні стимули, які мають такі характеристики, є обов'язковими компонентами естетики сучасної масової культури (наприклад, фільмів-катастроф). Деякі представники авангарду ХХ ст. демонстрували буквальне розуміння цих принципів, виставляючи як твори мистецтва зім'яті машини, розбиті роялі. У серії дотепних експериментів У.

Оллен і Д. Грінбергер показали, що задоволення, очікуване від руйнації об'єкта, справді залежить від того, наскільки характер руйнації задовольняє зазначені властивості стимулу.

У першому експерименті вивчався вплив *складності стимулу на викликане ним прагнення руйнації*. Піддослідним показували фільм, що демонструє, як розбиваються шматки скла. Скло було різної товщини і міцності й, розбиваючись на різні частини, виглядало як об'єкти різного ступеня складності. Піддослідних просили вказати, наскільки сильно їм хотілося б розбити кожен із експериментальних стимулів. Було виявлено, що перевага у руйнуванні стимулу була пов'язана з оціненою складністю структури, що утворюється в результаті його розбивання.

В іншому експерименті вивчався *вплив спонтанної руйнації*. Цього разу досліджувані дивилися два фільми, що показували розбивання чотирьох шматків скла однакової складності. Причому в одному фільмі усі вони розбивалися з першого разу, а в іншому четверта скляна панель розбивалася тільки з третього разу. Тим самим порушувалися сформовані очікування піддослідних. Саме ця панель їм найбільше сподобалася.

Естетична теорія пояснює афективний компонент вандалізму, бачить ті середовищні чинники, що потенційно можуть посилювати руйнівну поведінку і сприяти її повторенню. Автори відзначають, що необхідно дослідити впливи різних емоційних станів (фрустрації, гніву, нудьги) на естетичне переживання акту руйнації, а також прояснити вплив особистісних характеристик на гедоністичну цінність вандалізму.

Модель суб'єктивного контролю. В іншій серії досліджень У. Оллен і Д. Грінбергер вивчали *когнітивний компонент вандалізму*. Вони припустили, що руйнівна поведінка є намаганням особистості відновити порушене відчуття контролю над ситуацією і середовищем. Відповідно до цієї концепції, індивіди мають знижений рівень суб'єктивного контролю, вдаються до руйнації об'єктів фізичного середовища щодо його відновлення.

Модель взаємодії суб'єктивної несправедливості й рівня контролю. Концепція суб'єктивного рівня контролю О. Грінбергера була значно розширена й змінена Дж. Фішером і Р. Бероном. Мабуть, ця соціально-психологічна концепція вандалізму є найбільш розробленою. Вона охоплює кілька рівнів пояснення цього явища, враховує соціальні, особистісні, групові і середовищні фактори, що викликають різні типи руйнівної поведінки. Ця модель включає й динамічний аспект явища - робить спробу передбачити можливість появи актів вандалізму.

Відповідаючи на **друге питання** «Характеристика основних підходів до класифікації типів вандалізму» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що безцільність, бездумність, немотивованість, на перший погляд, руйнівної поведінки людини зумовили в межах соціально-психологічних досліджень процес вивчення мотивів вандалізму. На основі домінуючого мотиву окреслились різні класифікації вандалізму.

Класифікація англійського дослідника С. Коєна.

1 Вандалізм як нажива. Основна мета такого вандалізму - отримання матеріального прибутку. Є дуже поширеним у часи, коли країна знаходиться у стані економічної кризи, коли відбувається розшарування населення на дуже багатих та дуже бідних. Профілактика - підвищення соціально-економічного рівня життя усіх громадян.

2 Тактичний вандалізм. Руйнування матеріальних і духовних цінностей використовується як тактичний засіб для Досягнення інших стратегічних цілей (наприклад, щоб не допустити зниження цін, знищуються партії відповідних товарів).

3 Ідеологічний вандалізм має місце тоді, коли руйнівник переслідує соціальні чи політичні цілі, а об'єкт руйнації має яскраво виражений символічний зміст (наприклад, після революції 1917 р. у контексті комуністичної ідеології, яку принесла революція, відбувалось масове руйнування церков, соборів).

4 Вандалізм як помста, що відбувається у відповідь на реальну чи вигадану образу, приниження.

5 Вандалізм як гра, що розглядається вандалом як можливість підняти власний статус у групі підлітків, однолітків за рахунок демонстрації сміливості, сили у різноманітних ситуаціях руйнації.

6 Злісний вандалізм - мотивований почуттями ворожості, неприязні, заздрощів до інших людей та отримання задоволення від завдання шкоди.

Інша класифікація вандалізму представлена *Д. Кантером* на основі домінування інших мотивів руйнування. З попередньою класифікацією перегукуються два типи: вандалізм як помста та як нажива. Крім них додається ще 5-типів:

1. Вандалізм як вияв гніву. Руйнівні дії мотивуються почуттями образи, нездатності досягнути чогось, можуть бути спробою подолати процес, як негативна копінг-стратегія.

2. Вандалізм як вияв процесу нудьги. Супроводжується бажанням розважитись, пережити нові враження, гострі переживання, пов'язані з заборонаю і небезпекою.

3. Вандалізм як вияв дослідницького інстинкту. Метою руйнування є цікавість, бажання побачити, як працює механізм, система, як будуть реагувати дорослі. Переважає у дитячому віці.

4. Вандалізм як естетичне переживання. Руйнування може супроводжуватись різними візуальними та звуковими образами, що в свою чергу може викликати позитивні переживання.

5. Вандалізм як екзистенціальне дослідження. Як засіб дослідження можливостей власного впливу на оточення, суспільство, засіб самоствердження, привернення уваги (наприклад, вчинок Герострата, що спалив храм задля власної слави).

Відповідаючи на **третє питання** «Графіті як форма девіантної поведінки і вандалізму. Види графіті, характеристика мотивів графіті» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що однією з форм девіантної поведінки і вандалізму є графіті.

Термін “графіті” в перекладі з італійської означає “нашкрябаний, проводити лінії, писати каракулі”.

Спочатку термін використовувався науковцями історіографії у контексті стародавніх написів на культових спорудах (київські графіті XI-XII ст., давньоросійські графіті).

Сьогодні термін “графіті” означає будь-який недозволений напис, знак, зроблений будь-яким способом на об’єктах суспільної і приватної власності. В сучасному світі графіті є однією з найбільш поширених форм вандалізму, що завдає значних фінансових і матеріальних збитків в усіх країнах.

Графіті належить проміжне місце між допустимими суспільством ритуальними руйнаціями в певних місцях і ситуаціях (карнавали, ярмарки, свята) і тими видами поведінки, яка є проявом девіантної, - вандалізмом.

Порівняно з іншими різновидами вандалізму і насильницькими злочинами графіті - це дрібні, незначні, відносно безпечні прояви девіантної поведінки. Проте дрібні форми агресії, до яких відноситься графіті, отримуючи процес підкріплення, може мотивувати більш складні девіації. Таким чином, графіті виражає деструктивні, руйнівні імпульси людської природи і сприяє засвоєнню агресивних зразків поведінки. *Це є негативною стороною графіті. Позитивна сторона графіті*, на думку деяких психологів, полягає у позитивних соціальних функціях, які останні виконують. Настінні малюнки і написи - різновид комунікації, що не має суспільних обмежень у зв’язку з анонімністю. Тому це ефективний спосіб вираження прихованих особистісних установок, конфліктів і проблем.

Дослідження показують, що графіті є дуже неоднорідним явищем - від дитячих каракулів до політичних лозунгів. Тому існує ряд класифікацій графіті. У зв’язку з недостатньою кількістю досліджень феномену графіті їх класифікації не є чіткими і обов’язковими. Вони допомагають зрозуміти їх суть і природу.

Зарубіжні класифікації:

На основі критерію кількості учасників. Автори: Є. Ейбп, Б. Беклі:

- *публічні графіті*. Це написи і малюнки, зроблені на зовнішніх частинах будівель, парканів, на деревах, в метро, наприклад, представляють повідомлення щодо групової ідентичності;
- *особистісні графіті*. Розміщуються переважно на внутрішніх стінах будівель і виражають особистісні установки, емоційні стани, внутрішньо-особистісні конфлікти. До цієї групи графіті відносять написи, зроблені в туалетах, суспільних місцях, на столах, партах.

Вітчизняні класифікації:

На основі критерію змісту написів (автор - М. Кокорєв):

- *змістовні графіті* - написи, що вміщують експліцитне повідомлення різної тематики;
- *руйнівні графіті* - з’являються переважно на рекламних плакатах і стендах. Це знаки, що порушують цілісність і зміст офіційного повідомлення чи образу. Це можуть бути підмальовування ріг, вус, розфарбовування, приписування літер;

- *написи, зроблені в стилі "хіп-хоп"*, що належить до відповідної молодіжної субкультури. Вона зародилася на початку 70-их років у Нью-Йорку, включає музику реп, брейкдансінг та настінний живопис - графіті, виконані переважно пульверизатором з фарбою.

Найбільш поширений вид графіті у стилі хіп-хоп: автографи, динамічні розчерки, прикрашені символами, різнокольорові картини.

Графіті суспільного транспорту (автор - В. Седнів):

- *ідентифікуючі написи*: імена, клички, місця проживання, цілі та місця поїздок, номери телефонів;
- *асоціальні написи*: нецензурні слова і символи на чийсь адресу і без адреси;
- *символічні графіті*, що відносяться до популярних музичних груп та виконавців, назви фірм, що виробляють одяг, взуття, техніку, апаратуру тощо.

Російські дослідники виділяють ще декілька емпіричних класифікацій графіті:

- *середньовікові графіті культових споруд*: благобажальні (Боже, допоможи), поминальні, в пам'ять про історичні події, автобіографічні, пов'язані з розписом тематичних фресок, магічні знаки;
- *графіті в суспільних туалетах*: автографи, секс (пропозиції, побажання, коментарі), романтичні стосунки, політика, релігія, нецензурні слова, гумор, національні стосунки, філософські вислови.

Теми рефератів

1. Методи і методики корекції неадаптивної агресії дитини.
2. Методи і методики корекції ворожої деструктивної агресії дитини.
3. Вандалізм: причини, мотиви і ознаки.
4. Характеристика теорій поширення вандалізму дітей.
5. Сутність та види графіті; профілактично-виховна робота з попередження виникнення.
6. Профілактично-виховна робота з попередження проституції.

Література:

Основна: 2,3,6,8

Допоміжна: 4,10,11,16,17,19

Тема № 13. СОЦІАЛЬНИЙ ПАТРОНАЖ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

Семінарське заняття. Соціальний патронаж обдарованих дітей

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про соціальний патронаж обдарованих дітей.

Кількість годин – 2

Навчальні питання:

1. Поняття та показники обдарованості.
2. Технологія роботи з обдарованими дітьми

Методичні вказівки

Відповідаючи на **перше питання** «Поняття та показники обдарованості» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що психологію обдарованості як

самостійну галузь психологічної науки вперше виділив німецький психолог В. Штерн. «Обдарованість, – зауважував він, – це загальна здібність індивіда свідомо спрямовувати своє мислення на нові вимоги, здібність психічного пристосування до нових завдань і умов життя». Найвищий вияв обдарованості, на думку В. Штерна, в передбаченні (тобто прогнозуванні, випередженні ситуації). В цьому випадку людина пристосовується не до існуючих, а до можливих чи ймовірних умов оточуючого світу.

Вагомий вклад у вивчення проблеми обдарованості внесли багато європейських вчених – засновники експериментальної психології – Г. Фехнер, Г. Гельмгольц, Д. Кеттелл, Е. Дюркгейм, В. Вундт.

Основоположником емпіричного підходу до вирішення проблеми обдарованості й творцем методик її дослідження став Френсіс Гальтон. Він відкрив й обґрунтував роль спадковості в індивідуальних відмінностях між людьми, а також вплив середовища на їх особливості.

Співвідношення спадковості й середовища, як основних факторів, на довгий час витіснили вивчення інших факторів, які впливають на людину, оскільки дослідження за Гальтоном на той час були досить результативними. Європейська наука 20 століття насичена різноманітними дослідженнями з проблем особистості, таланту, геніальності, але найбільше досліджень в області вивчення інтелекту, здібностей людини. У цьому напрямку працювали психологи Ж. Піаже, А. Біне, Ч. Спірмен, Р.Б. Кеттелл.

Найбільш відомим став монометричний метод Г.Ю. Айзенка та його послідовників. Цей метод направлений на вивчення таких типів інтелекту, як біологічний, психометричний, соціальний. Вимірювання психометричного інтелекту відобразилися в конкретних показниках: 70% психометричного інтелекту обумовлені спадковістю, а інші 30% – факторами оточуючого середовища (виховання в сім'ї, освіта, культура, соціоекономічний статус).

Довгий час наша система освіти ігнорувала проблему здібностей, творчості, обдарованості. У психолого-педагогічній літературі проблема вивчення відмінностей інтелекту, а тим паче обдарованості, була закрита відомою постановою 1936 року по педології.

Відомий український психолог Г. Костюк ще у 40-ві - 50-ті роки минулого сторіччя піднімав питання розвитку здібностей у дітей. Але на той час суспільство було не готовим до розв'язання цієї проблеми. За останні десятиріччя у нашому суспільстві посилився інтерес до обдарованих дітей як до майбутньої інтелектуальної та творчої еліти, від якої залежить духовний і матеріальний поступ України на шляху розбудови незалежної держави. Це висуває в ряд актуальних проблему підтримки творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку цих дітей, що стає можливим тільки за наявності єдиного науково обґрунтованого уявлення про те, що уявляє собою феномен дитячої обдарованості. Чим раніше починається розвиток здібностей і талантів, тим більше шансів на їх оптимальний розвиток, саме тому так важливо виявити обдарованість дітей на ранньому етапі.

У психолого-педагогічній літературі нараховується біля ста тридцяти визначень поняття «дитяча обдарованість», що, на думку дослідників, є

свідченням накопичення величезного емпіричного матеріалу з проблеми дитячої обдарованості.

У тлумачних словниках сучасної української мови терміни «здібний», «обдарований», «талановитий» подаються в межах одного синонімічного ряду.

У словнику синонімів української мови поняття «талановитий» подається самостійно, окремо від «здібний», трактується: «...який має видатні здібності, талант». Окремі автори наводять зміст понять «обдарований» і «талановитий» як синонімічні, що створює їх подвійне трактування. Ю. Гільбух вважає «обдарованість» і «талант» родовими поняттями.

У вітчизняній психології проблемі обдарованості не приділялося достатньої уваги. До перших робіт з цієї проблематики належать дослідження професора Г. Россолімо, в яких він розвивав ідею порівняльного підходу до особистості: вчений провів при товаристві М. Ломоносова дослідження і відбір високообдарованих дітей.

У 30-ті роки В. Екземплярський запропонував розробити спеціальну програму з метою навчання інтелектуально обдарованих дітей у спеціальних школах. У кінці 50-х - початку 60-х років ХХ століття з'явилися перші психологічні роботи з дослідження спеціальних здібностей (В. Крутецький, Б. Теплов.), мислення і творчості (О. Брушлінський, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн та ін.). Зараз розробляються різні теоретичні концепції обдарованості (О. Матюшкін, Н. Шумакова, В. Юркевич).

Актуальними в українській психолого-педагогічній науці кінця минулого сторіччя є думки В. Моляко про обдаровану дитину, як таку, що вирізняється з-поміж своїх однолітків яскравими успіхами в досягненні результатів на якісно вищому рівні, який перевищує його певні умовні середні показники.

У зарубіжній психології проблема обдарованості розглядається не лише в теоретичному, але і в практичному аспекті. Ф. Гальтон у своїй праці «Дослідження людських здібностей і їх розвиток» стверджував, що природний відбір необхідно замінити штучним, який допоможе підтримати інтелектуальний потенціал.

Відповідаючи на **друге питання** «Технологія роботи з обдарованими дітьми» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що виявлення обдарованих дітей, які мають певні здібності, є складною багатоаспектною проблемою, на вирішення якої в психологічній літературі існує два погляди. Перший — базується на системі єдиної оцінки і передбачає використання тестів. Однак обмеженість цього методу аргументовано висвітлена в дослідженнях багатьма дослідниками. Тому більшість дослідників і практиків використовують комплексний підхід до ідентифікації обдарованості, який спирається на методики. Методиками оцінювання інтелектуальної сфери дітей дошкільного віку можуть виступати: прямі спостереження; неформальні спостереження; індивідуальні бесіди, анкетування; тести з використанням опитування; стандартні тести інтелекту; соціометричні тести; записи життєвих випадків; журнали фіксації поведінки, висловлювань; записи конкретних прикладів; записи діяльності.

Вивчення обдарованості починається з пошуку обдарованих дітей. До

критеріїв прояву інтелектуальної обдарованості віднесено такі якості:

- наявність гостроти мислення;
- спостережливість;
- виражена різнобічна допитливість;
- вміння висловлювати свою думку;
- знання того, про що однолітки і не здогадуються;
- виключні здібності для вирішення проблемних ситуацій;
- швидке оволодіння основопокладаючими поняттями;
- легке запам'ятовування і збереження інформації.

Серед неекспериментальних методів дослідження особливе значення має метод аналізу продуктів діяльності (особливо зображувальної). Цей метод дає можливість говорити про вміння дитини самовиразитися через малюнок, про її відношення і знання оточуючої дійсності, інтереси, ставлення до роботи. Також можна використати неформальні джерела інформації про дітей:

1) життєві випадки. Коли ми концентруємо увагу на конкретній дитині, помічаємо те, що відбувається протягом дня у групі дитячого садка. Життєві випадки не вважаються формальними спостереженнями, так як наша пам'ять завжди вибіркова і викривляє події. Але при написанні характеристик нотатки допомагають скласти повну картину спостереження;

2) формальні звіти інших спеціалістів, які працюють з дітьми;

3) інформація інших спеціалістів надає можливість оцінити зміни, які відбувалися з дитиною з року в рік, залежно від середовища і по відношенню до дорослих, з якими вони взаємодіють.

Теми рефератів

1. Поняття та показники обдарованості.
2. Технологія роботи з обдарованими дітьми
3. Профілактична діяльність спільнот «Сінанон» та «Нарконон».
4. Гендерні відмінності проявів агресивної поведінки дітей.

Література:

Основна: 3,4,5,6,9

Допоміжна: 4,10,11,18,19,20, 26, 27, 28

3. Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна

1. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : тренінговий курс для працівників освіти, програма курсу для студентів вищих навчальних закладів спеціальностей "Соціальна педагогіка", "Соціальна робота", "Практична психологія". - Київ : К.І.С., 2010. - 242 с.

2. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч.посіб. / за заг.ред.д-ра юрид.наук, доц. Д.В. Швеця : [Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко та ін.,] ; МВС України, Харків.

Нац.ун-т внутр.справ. Харків : ХЕУВС, 2020, 284 с.

3. Соціальна педагогіка : підручник / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола та ін.. - Київ : Центр учб. літ., 2016. - 487 с.

4. Соціальна педагогіка : Луцьк : Ред.-вид. від. "Вежа" Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. - 192 с.

5. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. І.Д. Звереві. - К. : Центр учб. літ., 2010. - 336 с.

6. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / Т.Ф. Алексеєнко, Т.П. Басюк, О.В. Безпалько та ін.. - Київ : Центр учб. літ., 2016. - 335 с.

7. Великий, В.М. Соціальна педагогіка правоохоронної діяльності : навч. посіб.. - Херсон : ХЮІ ХНУВС, 2010. - 340 с.

8. Соціальна педагогіка / авт. кол. : А.Й. Капська, О.В. Безпалько, О.В. Биковська та ін.. - К. : Центр навч. літ., 2011. - 468 с.

9. Соціальна педагогіка / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола та ін.. - Київ : Центр учб. літ., 2016. - 487 с.

10. Текст лекції з дисципліни "Соціальна педагогіка" : . : [галузь знань: Соціально-політичні науки; спец.: Психологія; ступень вищ. освіти: бакалавр] / розроб. С.П. Гіренко. - Харків : ХНУВС, 2015. - 30 с.

Допоміжна

11. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї: навчально-методичний посібник / А. Блага, Д. Заброта, Т. Журавель, Н. Мілорадова; за заг. ред. Г. Христової. К.: ТОВ «ВПК ОБНОВА», 2012. 140 с

12. Кочемировська О. Індикатори прихованих форм сімейного насильства щодо дітей та їх застосування в практиці дільничних інспекторів міліції / Кочемировська О., Ходоренко А. Х., 2016.

13. Максимова Н. Ю., Мороз Л. А., Мороз Л. І., Яковенко С. І. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання: Навчальний посібник /. За ред. С.І. Яковенка. К. : КЮІ КНУВС, 2015. 200 с.

14. Мигович І.І. Соціальна робота. / Вступ до спеціальності. – Ужгород, 2010. - 336с.

15. Організація роботи підрозділів ОВС, що здійснюють профілактичну роботу серед дітей, у сфері протидії жорстокому поводженню з дітьми та насильству в сім'ї: методичний посібник / авт. кол.:А.А. Гришко, Т.В. Журавель, О. О Кочемировська, О. О. Лазаренко, К. В. Сергєєва; за ред. Т. В. Журавель, О. О. Кочемировської. К. : Обнова, 2013.

16. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посіб. Ч. 2 (спеціалізована) ; за заг. ред. Т. В. Журавель, Л. В. Зуб, О. В. Ковальнової, Ю. В. Пилипас ; В. Л Андрєєнкова, К. А. Бороздіна, Т. І. Бугаєць та ін. (Н. Е. Мілорадова - тема 4.2). Київ : Вид-во ФОП Буря О. Д., 2019. 499 с.

17. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення 30.03.2020).

18. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї. Навч.-метод. посібник у двох томах. Том 1 / кол. авт. : О.М. Бандурка, О.І. Бандурка, В.О. Брижик та ін. ; за заг. ред. Бандурки О.М., Левченко К.Б., Трубавіної І.М. К. : Україна, 2013. 136 с.

19. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб.: у 2-х част. / А.В. Аносова, О.В. Безпалько, Т.П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т.М. Журавель, З.П. Кияниці, Ж.В. Петрочко. К., 2016. 567 с.

20. Соціальна педагогіка. Навчально-методичний посібник / За заг. ред.. А. Й. Капської. – К.: ІЗМН, 2012. – 220 с.

21. Соціальна педагогіка. Підручник/ За ред. проф. Капської А.Й. – К.: Центр навчальної літератури, 2016. – 306с.

22. Червоний П. Д. Шкільний музей А.С. Макаренка : матеріали II Міжнародної наук.-практ. конф. / П. Д. Червоний, О. М. Павленко // [„Творча спадщина А. С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти XXI століття”] (Суми, 15–16 березня 2018 р.). – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. – 284 с.

23. Червоний П. Д. Виховання колективізму в школі за системою А. С. Макаренка : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. / П. Д. Червоний, // „Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України ” (Харків, 30 березня 2018 р.). – Х.: ХНУВС, 2018. – с. 274-276.

24. Червоний П. Д. Ігри в соціально-психологічній реабілітації дітей / П. Д. Червоний // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доп. наук.-практ. конф. (Харків, 7 квіт. 2017 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2017. – 280 с. С. 255-257.

25. Червоний П. Д. Особливості формування курсантського колективу на навчальному курсі ВНЗ МВС України / Червоний П. Д., Гіренко С. П. // Педагогічні науки : зб. наук. пр. Вип. LXXVIV. Том. 3. – Херсон : 2017 – С. 98 – 102.

Інформаційні ресурси в інтернеті.

26. Жигайло Н.І. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. – Львів: Новий Світ-2000, 2020. – 256 с. <http://ns2000.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/Sotsial-na-pedahohika.pdf>

27. Чубук Р. В. Соціальна педагогіка : [навчальний посібник] / Р. В. Чубук – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 348 с. <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/174/1/%D0%A7%D1%83%D0%B1%D1%83%D0%BA%20%D0%A0.%20%D0%92.%20%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%20%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>